

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

ČESKO-NĚMECKÉ SOUŽITÍ V ÚSTÍ NAD LABEM V LETECH 1918-1938

Bakalářská práce

Autor: Martin Jegr
Studijní program: B6107 – Humanitní studia
Studijní obor: TKMB Transkulturní komunikace
Vedoucí práce: Mgr. Luděk Jirka, Ph.D.
Oponent práce: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor:	Martin Jegr
Studium:	P17K0168
Studijní program:	B6107 Humanitní studia
Studijní obor:	Transkulturní komunikace
Název bakalářské práce:	Česko-německé soužití v Ústí nad Labem v letech 1918-1938
Název bakalářské práce AJ:	Czech-German relationship in Ústí nad Labem during years 1918-1938

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tato bakalářská práce se bude zabývat česko-německým soužitím ve městě Ústí nad Labem v letech 1918-1938. Osídlení ve městě Ústí nad Labem bylo do roku 1918 téměř výlučně německé, ale po vzniku samostatného Československa přichází československá správa a v postavení státoporného obyvatelstva také české osídlení. Nově příchozí Češi byli ovšem menšinou a německé osídlení tak muselo reagovat na vznik nastalé situace. V práci bude analyzován vztah Němců vůči Čechům a vůči československé správě a bude poukázáno na soužití z pohledu samotných Němců. V práci budou použité primární i sekundární zdroje a zásadním bude hodnocení samotných Němců jako aktérů reagujících na ztrátu možnosti sebeurčení a zároveň na nutnost vyprofilovat svůj vztah k Československu a československému národu.

Archivní fond muzea města Ústí nad Labem. BENEŠ, Zdeněk. Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-60-0. I oni byli proti: sborník z mezinárodní historické conference. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, Albis international, 2007. ISBN 978-80-86971-48-3. KAISER, Vladimír a Kristina KAISEROVÁ (ed.). Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1. KARLÍČEK, Petr. Napínávací doba: politické karikatury (a satira) Čechů, Slováků a českých Němců (1933-1953). Praha: Knižní klub, 2018. ISBN 978-80-242-5996-3. KRSEK, Martin. Ústí nad Labem. Praha: Paseka, 2011. ISBN 978-80-7432-136-8. KRSEK, Martin. Vznik republiky v Ústeckém kraji. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2018. ISBN 978-80-86475-37-0. ZEMANOVÁ, Marcela a Václav ZEMAN (ed.). První světová válka a role Němců v českých zemích. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-991-7.

Garantující pracoviště:	Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta
Vedoucí práce:	Mgr. Luděk Jirka, Ph.D.
Oponent:	Mgr. Petr Macek, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	29.3.2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením vedoucího bakalářské práce Mgr. Luďka Jirky, Ph.D. samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 16. 11. 2020

Poděkování

Považuji za svou milou povinnost poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce Mgr. Lud'ku Jirkovi, Ph.D. za odborné vedení, Mgr. Petru Karličkovi, Ph.D., řediteli ústeckého archívu, za cenné podněty a zejména děkuji své rodině, která mě po celou dobu studia podporovala.

Anotace

JEGR, Martin. *Česko-německé soužití v Ústí nad Labem v letech 1918-1938*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2020. 53 s. Bakalářská práce.

Tématem této bakalářské práce je soužití různých etnik v letech 1918 -1938 v pohraničním městě Ústí nad Labem. Práce mapuje základní milníky soužití Čechů, sudetských Němců a také Židů v průmyslovém městě severních Čech, dává je do souvislosti s událostmi celostátního a evropského významu, které měnily v průběhu dvaceti let vzájemnou situaci mezi většinovým českým národem a menšinami. Zaměřuje se na paradoxní situaci v Sudetech, kde se tamní většinové německé etnikum stalo prakticky ze dne na den národnostní menšinou. Na příkladu memoárové literatury čtyř autorů, kteří vzpomínali na život a své dětství v Ústí nad Labem mezi světovými válkami, práce konstruuje nejen rozdíly ve vnímání tehdejší situace, ale i styčné body, ve kterých se soužití těchto etnik jeví jako bezproblémové. V rámci problematiky oboru transkulturní komunikace práce dokládá, že komunikace byla možná i přes kulturní, zejména jazykové rozdíly. Analyzuje a porovnává vzpomínky obyvatel, a nastiňuje tak i význam kolektivní a rodinné paměti pro pochopení situace v meziválečných Sudetech.

Klíčová slova:

Ústí nad Labem, sudetští Němci, memoáry, rodinná paměť, česko-německé soužití

Annotation

JEGR, Martin. *Česko-německé soužití v Ústí nad Labem v letech 1918-1938*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2020. 53 s. Bakalářská práce.

The topic of the bachelor thesis covers the co-existence of multiple ethnics in a border city of Ústí nad Labem between the years 1918 and 1938. Major milestones in the cohabitation of the Czechs, the Sudetenland Germans along with the Jews in the area of North-Bohemian industrial city have been mapped and analyzed from the perspectives of national as well as European events, which strongly influenced the once mutual symbioses of the majoring Czech community and other minorities. The paradox of the Sudetenland situation, when the German majority was virtually overnight made into a minority, has been vastly consulted. The memoirs by four personalities who had spent their childhood in the Ústí nad Labem area in between the world wars show differences together with points of contact in their perception of the then-situation; with many an example when the co-existence of the communities in the region seemed smooth. Our study has been rooted in the aspects of trans-cultural communication and thus suggests that communication among the nationalities was feasible despite cultural discrepancies and language barriers. The text analyses and compares inhabitants' autobiographies and stresses the vital context of collective and family memories in understanding the situation in the Sudetenland between the two wars.

Key words: Ústí nad Labem, the Sudetenland Germans, memoirs, family memory, Czech-German cohabitation;

OBSAH

	Str.
ÚVOD	8
1 CÍLE PRÁCE	11
1.1. Výzkumné otázky	13
2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA	14
2.1. Etnicita	14
2.1.1. Jazyk v česko-německých vztazích	16
2.2. Kolektivní a individuální paměť	18
2.3 Problematika použití memoárové literatury	19
3 SOUŽITÍ ČECHŮ A NĚMCŮ V ÚSTÍ NAD LABEM	21
4 MEMOÁRY	26
4.1. Curriculum vitae autorů	26
4.2. Vzpomínkové prózy	28
4.2.1 Česko-německé vztahy, vztah k republice	29
4.2.2 Vztah k městu	33
4.2.3 Rodinný život	35
4.2.4 Škola a spolužáci	37
4.2.5 Řeka	38
4.2.6 Umění a sport	39
4.3 Shrnutí	41
ZÁVĚR	47
LITERATURA	50

Úvod

Práce Česko-německé soužití v Ústí nad Labem v letech 1918-1938 se zabývá soužitím různých etnik ve městě, kde se prolínal život německého, českého i židovského obyvatelstva. Většina prací, která se týká tohoto problému, se soustředí na vyličení dějinných událostí, charakteristiku nejdůležitějších historických postav, citaci úředních pramenů. ¹To není cílem mé práce.

Nebudu rozebírat to, co je známo z historických publikací. Zaměřím se na to, jak si soužití pamatují či jak konstruují vzpomínky čtyři konkrétní lidé, kteří žili v meziválečném Ústí nad Labem. Autoři vzpomínek byli přibližně stejně staří, dvě ženy byly sudetské Němky, jeden muž byl Žid, primárně hovořící německy, a jeden muž byl Čech. Všichni také museli v nějaké fázi svého života z města nedobrovolně odejít. Žili ve stejném městě a já se zaměřím na to, jak příslušnost k různému etniku ovlivnila nazírání a vzpomínky na život mezi válkami a zda vůbec. Budu analyzovat a porovnávat jednotlivé texty a hledat to společné a to rozdílné, co utváří pojetí JÁ a MY v intencích předmětu kulturní a sociální antropologie a oboru transkulturní komunikace.

Jsem si vědom, že prací na téma česko-německého soužití v období mezi válkami bylo napsáno hodně, ale nenašel jsem mnoho prací, ve kterých by se autoři věnovali této tematice z pohledu běžných lidí, dali prostor k vyjádření oběma stranám a zaměřili se na obyčejné okamžiky rodinné paměti. Mnoho prací je tendenčních, straní jedné či druhé straně a akcentuje události, které konkrétní etnikum staví do lepšího světla, popřípadě do rolí oběti. Moje práce ukazuje různé pohledy na události a skutečnosti, které se odehrály na malé ploše jednoho města, a tudíž je velká pravděpodobnost, že je bude reflektovat více než jeden pamětník. Pokud se práce zabývají podobným tématem, pak většinou akcentují mediálně zajímavý a politicky stále citlivý odsun či vyhnání. ² V mé práci, ale půjde spíše o běžný život a události, které byly důležité pro moje pamětníky z hlediska jejich každodenního života.

Nyní k otázce výběru tématu. Část mé rodiny žije v Ústí nad Labem, které působí velmi bezútěšně a depresivně. Slyšel jsem vypravovat o tom, že před válkou bylo Ústí kvetoucí a

¹ Např. STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-200-0328-2.

BENEŠ, Edvard. *Odsun Němců z Československa: výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*. 1. vyd. Praha: Dita, 1996. ISBN 80-85926-06-7.

RADVANOVSKEJ, Zdeněk. *Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945-1948*. Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1997. ISBN 80-7044-180-1 tab., mapy.

KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.

²KUČERA, Jaroslav. *Odsun nebo vyhnání?: sudetští Němci v Československu v letech 1945-1946*. 1. vyd. Praha: H & H, 1992. ISBN 80-85467-32-1.

kulturní město s nádhernými budovami a skvělou infrastrukturou. Zajímalo mě, co přispělo k tomu, že se situace tak změnila. Chtěl jsem vědět, jestli před válkou žili v tomto městě lidé, kteří k němu měli vztah a dokázali pro jeho rozvoj i pro spokojený život svých spoluobčanů něco udělat. Jak doopravdy vypadala situace ve městě z hlediska kvality života.

To mě přivedlo k tomu, že většinové obyvatelstvo Ústí nad Labem byli mezi světovými válkami sudetští Němci nebo čeští Němci, jak si říkali. Vynořila se tedy otázka, jak se těmto obyvatelům žilo ve městě, které bylo součástí první republiky. Národnostní menšina, která byla v tomto městě ve velké početní převaze, se ale musela podřítit pořádkům republiky. Opravdu byl život v meziválečném Československu pro tuto skupinu obyvatel tak nesnesitelný a nepříjemný, jak by se mohlo zdát z událostí zejména druhé poloviny třicátých let? Jak se žilo Čechům, kteří v tomto městě tvořili menšinu, ale měli všechny výhody majoritně definovaného národa v tehdejší Československu? Bylo vůči nim ve městě většinové německé obyvatelstvo nepřátelské? Byli v Ústí také nějací Židé, jakým jazykem primárně mluvili a jak se k nim obě předešlé skupiny chovaly? Byla situace po celou dobu první republiky konzistentní, nebo docházelo ke změnám ve vzájemných interakcích s tím, jak se měnila situace v celém Československu i za hranicemi? Zajímalo mě, čím jedinci z jednotlivých etnických skupin přispěly k rozvoji města, jestli existovaly průsečíkové body jejich kultur, čím se jejich životy vymezovaly a lišily. Zejména mě zajímalo, jestli spolu dokázali komunikovat i přes rozdílnost kultur, nebo žili pouze vedle sebe. To mě přivedlo k otázce, co vlastně vymezovalo perspektivy uvedených jedinců z etnik. Jestli jejich životní styl byl celkově jiný, nebo jestli „kultury“ byly téměř totožné.

Problémem bylo získat relevantní informace, neboť od mnou sledovaného období uplynulo mnoho desítek let. Pamětníci, kteří by mohli vyprávět, jsou již velmi staří, mají zdravotní problémy a jejich vyprávění je poznamenáno právě jejich zdravotní nebo i psychickou situací. I to jsou však výjimky, protože mnoho pamětníků již jednoduše nežije. V Ústí nad Labem však působí manželé Kristina a Vladimír Kaiserovi, kteří se o toto období velmi zajímají. Vladimír Kaiser dlouhá léta vedl ústecký archiv a Kristina Kaiserová pracovala mj. také na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně jako historička. Paní Kristina Kaiserová stála u zrodu projektu, v rámci kterého vydávala vzpomínkové knihy lidí, kteří žili v meziválečném Ústí. Z těchto vzpomínkových knih jsem se rozhodl čerpat informace. Jsou to vzpomínkové

prózy Jiřího Šosvalda⁴, Bedřicha Rohana⁵, Johanny von Herzogenberg⁶ a Gerdy Eckelt.⁷ Tito jedinci zastupují různá etnika a různé společenské třídy. Obecné informace o životě v meziválečném městě jsem čerpal z knihy manželů Vladimíra a Kristiny Kaiserových⁸, dále pak například z knihy pana Martina Krška⁹ a knihy meziválečného učitele a archiváře Franze Josefa Umlaufa-¹⁰ Jak už jsem uvedl výše, mnoho pamětníků, vzhledem k odsunu a dlouhé době, která uplynula od zmiňovaných událostí, již v Ústí není. Paměti těchto čtyř lidí jsou zajímavé jednak proto, že jsou v rozsahu desítek stran, takže nabízejí nejdetailnější pohled, jednak proto, že zastupují různé národnostní i společenské skupiny obyvatel. Krátké medailony autorů memoárů uvedu dále. Opírám se také o jednoznačně nejrozsáhlejší monografii o Ústí nad Labem z pera manželů Kristiny a Vladimíra Kaiserových, kteří jsou i respektovanými odborníky na tuto problematiku v historické komunitě tohoto města, pro vyváženost pak o práci Franze Umlaufa, která je velmi obsáhlá a na některé skutečnosti nahlíží jinak než čeští autoři. Franz Umlauf byl velmi respektovaný archivář ve sledovaném období a byl odsunut po druhé světové válce. Dále pan Martin Krsek je současným ředitelem ústeckého archivu a ve svých pracích se věnuje meziválečnému Ústí již optikou mladého člověka a moderních historických přístupů. Dá se tedy říci, že jsem vybral prameny a literaturu s nejvyšší mírou relevance, protože o meziválečných dějinách není propracovanější literatura a podrobnější vzpomínky než ty, které používám. Výběr literatury se však pochopitelně neomezuje pouze na uvedené autory, v bakalářské práci uvádím i další zdroje.

Ve své práci se nejprve zaměřím na nástin teoretického východiska, vysvětlím výhody a problematičnosti práce s memoárovou literaturou a v praktické části po krátkém představení autorů memoárů rozeberu vzpomínky jednotlivých autorů-pamětníků, porovná je a analyzuji. Zaměřím se na paměť rodinnou a na vztahy mezi jednotlivými etniky, zejména problematiku vzájemné komunikace a mezietnických interakcí. Na závěr vyvodím zobecnění.

⁴ ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X.

⁵ ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9.

⁶ HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.

⁷ ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1998. ISBN 80-86067-27-7.

⁸ KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.

⁹ KRSEK, Martin. *Vznik republiky v Ústeckém kraji*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2018. ISBN 978-80-86475-37-0.

¹⁰ UMLAUFT, Franz Josef. *Geschichte der deutschen Stadt Aussig: eine zusammenfassende Darstellung von der Stadtgründung bis zur Vertreibung der Deutschen*. 2. unveränd. Nachdruck der Erstausgabe von 1960. Bayreuth: Hilfsverein Aussig, 1994.

1 Cíle práce

Meziválečné období v Československu je stále živé téma. Vzájemné soužití Čechů a Němců, jeho peripetie a dějinné zvraty se vynořují ve veřejném prostoru periodicky. Téma soužití těchto kultur je stále používáno jako argument v politických diskusích, dokáže ovlivňovat i dnešní dění (např. první volba prezidenta Miloše Zemana). Na obou stranách stále přetrvává postoj, kdy se staví do pozice obětí, málokdy je tu snaha o objektivní posouzení skutečnosti. O tomto tématu na druhou stranu vychází mnoho odborných prací, dokonce se již i v Čechách objevují práce z německého úhlu pohledu.¹¹ Historici popisují sled příčin a následků, v posledních letech již poněkud smířlivěji. Není však mnoho prací, které by se zabývaly kolektivní pamětí právě v Ústí nad Labem a už vůbec ne z pohledu národnostní menšiny. V Ústí bylo např. zpracováno školství¹², vím o práci paní Sandry Kreisslové¹³ a odsun pak z pohledu kolektivní a zejména rodinné paměti rozebírá bakalářská práce Michala Urbana,¹⁴ která pracuje s pamětníky v několika generacích zkoumaných rodin a rozhovory s nimi.

Moje práce není vědeckou historickou prací, nesleduji, jestli paměti odpovídají skutečnému sledu historických událostí, nezkoumám objektivitu informací nebo jejich důležitost pro historický vývoj. Naopak na memoárech mě bude zajímat subjektivní chápání a

¹¹Např. STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-200-0328-2.

BENEŠ, Edvard. *Odsun Němců z Československa: výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*. 1. vyd. Praha: Dita, 1996. ISBN 80-85926-06-7.

RADVANSKÝ, Zdeněk. *Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945-1948*. Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1997. ISBN 80-7044-180-1 tab., mapy.

KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.

KLÍMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 13, 1918-1929*. Vyd. 1. Praha Litomyšl: Ladislav Horáček - Paseka, 2000. ISBN 80-7185-264-3 (soubor) il.

KLÍMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 14, 1929-1938*. Vyd. 1. Praha Litomyšl: Ladislav Horáček - Paseka, 2002. ISBN 80-7185-264-3 (soubor) il.

ŠKRÁBEK, Josef. *Sudetští Němci o sobě*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2013. ISBN 978-80-86057-86-6 (váz.).

VERGNON, Bastian. *Der unbekannte sudeten deutsche Vorsitzende Volkmar Gabert (1923-2003)*. *Ústecký sborník historický*, č. 1 (2011), s. 63-81. ISSN 0231-9349.

HABEL, Fritz Peter. *Die Sudeten-deutschen*. München: F.A. Herbig, 1992. ISBN 3-7844-2379-5.

ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě : politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. V čes. jaz. vyd. 1. Praha: Prostor, c2001. ISBN 80-7203-390-5 (Argo).

Die abgeschobene Geschichte : ein politisch-historisches Lesebuch. München: Institut Bohemicum, 1999. 412 s. ISBN 3-924020-16-7.

¹²ŠIMÁNĚ, Michal. *České menšinové školství v Československé republice : ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem*. Vydání první. Brno: Masarykova univerzita, 2019. . ISBN 978-80-210-9410.

¹³KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. ISBN 978-80-7308-484-4.

¹⁴URBAN, Michal. *textit{Konstruování rodinné paměti sudetských Němců na Jesenicku}* [online]. Olomouc, 2016 [cit. 2019-11-25]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/4073fg/>>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D..

procitování situace, jak jí pamětník byl vystaven a jak o ní uvažuje, aniž by ji mohl nějak ovlivnit. Nekladu si za cíl pomocí historické metodologie vyvozovat historické reálie, pouze použiji osobní vzpomínky a zde by se našla jistá podobnost s metodou orální historie, což by ovšem nebylo zcela přesné. Nehodnotím jednotlivé postoje a postřehy autorů ani z hlediska historického ani etického.

Ve své práci se zabývám kulturní i rodinnou pamětí na malém prostoru města Ústí nad Labem v letech 1918-1938. Vycházím z memoárů a snažím se o co nejvíce nestranný pohled na problematiku soužití nejen Čechů a sudetských Němců, ale i Židů. Rozhodně nehodnotím jejich vzpomínky a nezasazuji je do faktografie spojené s historickými souvislostmi. Pamětníky беру jako zástupce jednotlivých etnik i společenských tříd.

Cílem mé práce je, byť jsem si vědom omezení daných typem pramenů, pokud možno zmapovat chod města tak, jak ho konstruují a chápou jednotlivé paměti. Jedná se tedy o jejich perspektivu. Hledám z jejich perspektivy důležité události, stavby, kulturní i sportovní podniky, které ovlivňovaly jejich život, to, co pro rodiny i je samotné bylo ve městě důležité. Zajímá mě, jestli pamětníci shledávají Ústí mezi válkami opravdu příjemným místem pro život, jak mi bylo sdělováno.

Práce se snaží uvést rozdíly nebo shody mezi jednotlivými vzpomínkami a s ohledem na etnickou problematiku. Hledá, jestli je kromě jazyka je ještě možno vystopovat výrazné kulturní odlišnosti nebo shody. Zjišťuje, jestli existují takové situace ve vzájemném soužití, kde se prolínají aktivity všech etnických skupin, jestli dokázala etnika komunikovat v některých oblastech navzdory rozdílům mezi nimi.

Cílem práce také bylo vyhodnotit na základě reflexe konkrétních situací ve vzpomínkách, jaké byly vzájemné rozdíly kulturních prostředí jednotlivých etnik, jaká byla jejich míra a jestli vůbec existovaly relevantní difference. Půjde mi o to potvrdit či vyvrátit moji výzkumnou premisu, že s výjimkou jazyka velké kulturní rozdíly mezi etniky nebyly. Po několika stoletích vzájemného ovlivňování se dle mého soudu případné rozdíly postupně stíraly, ale v tomto ohledu necháme prostor pamětníkům.

Dalším cílem bylo zjistit, jak se jednotlivá etnika cítila v situaci, kdy je sice majoritní československé obyvatelstvo v daném státě, ale v Ústí nad Labem je Čechoslováků méně a jsou de facto v postavení národnostní menšiny, protože tvořili pouze cca 20 % obyvatelstva. K tomu je nutno uvést, že i Židé mluvili primárně německy. Paměti vydané v 90. letech musí být ovlivněny událostmi, které aktéři prožili v letech pozdějších, než je předmětné období, ale i na

tomto subjektivním konstruktů se budu snažit vystopovat znaky viktimizace, popřípadě přijetí odpovědnosti za události, které ovlivnily životy jednotlivých respondentů.

Vzhledem k tomu, že všichni autoři pamětí byli přibližně stejně staří a v meziválečném Ústí prožívali své dětství, práce se ponese v kontextu rodinné paměti, toho, jak jednotlivé rodiny žily za zavřenými dveřmi.

1. 1 Výzkumné otázky

Vzhledem k výše uvedeným cílům výzkumu lze stanovit tyto hlavní výzkumné otázky, na které budu hledat odpovědi ve výpovědích pamětníků. Za nejdůležitější výzkumné otázky považuji následující - jak problematické bylo soužití jednotlivých etnik v meziválečném Ústí nad Labem? Odpovídá to, jak si soužití pamatují autoři pamětí tomu, jak je prezentováno v současném pojetí, tj. jako velmi problematické a konfliktní? Existovaly mezi etniky průsečíky v běžném životě nebo se etnika prakticky nestýkala? Jak cítily různé skupiny obyvatel svou etnicitu v intencích První republiky? Byly kromě jazyka mezi etniky významné kulturní rozdíly? Bylo meziválečné Ústí příjemným místem pro život? Protože jsem se na Ústí díval optikou současnosti, příliš jsem nevěřil, že toto město bylo někdy městem pěkným, kvetoucím, takže jsem vycházel z hypotézy, že informace o období První republiky jsou příliš optimistické a příkrášené, soužití etnik nemohlo být tak bezproblémové.

2 Teoretická východiska

Těžiště práce bude ležet v práci s konkrétními vzpomínkovými prózami. Přesto je potřeba stanovit si konkrétní východiska, definovat základní pojmy, se kterými budu pracovat. V této kapitole jde pouze o teoretické shrnutí toho, co budu dokládat na konkrétních vzpomínkách pamětníků. Znovu musím zdůraznit, že se nejedná o historickou práci, nekladu si ani za cíl vyvozovat obecné pravdy, budu zkoumat, jak se liší konkrétní pohled na meziválečné soužití různých etnik od obecně přijímané povahy těchto vztahů.

Jak už jsem napsal v úvodu, zajímají mě rozdíly mezi etniky, snažím se je popsat a zároveň v intencích kulturní a sociální antropologie a transkulturní komunikace hledám možnosti komunikace mezi nimi i přes rozdíly. Na konkrétních příkladech ukazuji, že komunikace možná byla, dokonce uvádím, že nejvýznamnější rozdíl mezi etniky – jazyk - už přestával být ve třicátých letech problémem. Možný vzájemný a úspěšný dialog mezi jednotlivými etniky v Ústí nad Labem je jednou z hlavních výzkumných otázek mé práce. Základními pojmy pro tuto práci jsou pojem etnicita a kolektivní paměť.

2.1. Etnicita

Existuje mnoho definic tohoto pojmu. Vzhledem k obsahu práce je přílehlavá definice Merryl Wyna Daviese používající slovo *my* a způsoby jeho vnímání a vyjadřování,¹⁵ podobně to vidí i Thomas Eriksen, který vyzdvihuje subjektivní vnímání jedince a sounáležitost se skupinou i subjektivní pohled na skupinu zvenčí.¹⁶ Právě sounáležitost skupiny a sledování stejných cílů v rámci jedné skupiny¹⁷ je důležitou problematikou pro tuto práci. Vzhledem k obsahu práce je také významný další znak, který popisuje Thomas Eriksen a to je historická kontinuita skupiny, respektive historie jako součást definice skupiny,¹⁹ neboť si musíme uvědomit, že vše, na čem jednotlivá etnika v meziválečných Sudetech lpěla, bylo z historického hlediska přerušeno (odchod Čechů po Mnichovu) či naprosto přerváno a zničeno (holocaust, odsun po válce).

Podle Thomase Eriksena může být etnicita patrná i tam, kde je nejméně „objektivních“ kulturních odlišností, protože i tam mohou lidé značně lpět na odlišnostech. Jako znaky odlišnosti lze použít spoustu různých kritérií – „*fenotyp, jazyk, náboženství nebo dokonce oděv.*“

¹⁵DAVIES, Merryl Wyn. *Kulturní antropologie*. Ilustroval PIERO. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-778-7. s.106.

¹⁶ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6. s. 316

¹⁷ Tamtéž, s. 318.

¹⁹ Tamtéž, s. 322.

*Je-li kterýkoli z těchto znaků vnímán jako indikátor etnické odlišnosti, málo záleží na tom, že „objektivní kulturní rozdíly“ jsou zanedbatelné.*²⁰ Toto pojetí koresponduje s tím, co se potvrzuje v této práci, totiž že nemusí být důležité objektivní kulturní rozdíly, ale spíše subjektivně pocíťované. Ve své práci ukážu, že nejdůležitějším byl jazyk, na kterém si obyvatelé Ústí velice lpěli. Ať pak budeme kulturu definovat jako normy, kterými se řídí lidé (viz Robert Murphy²¹ nebo Martin Soukup²²), nebo budeme vycházet z definice Ivana Nového,²³ která je širší a zahrnuje například i produkty vyrobené lidmi, nenajdeme mezi etniky mnoho rozdílů.

Jako protiváhu své práci připojuji jiný úhel pohledu. I když spíše společenský a nikoli vědecký, přesto zajímavý pohled na kulturu v Sudetech nabízí postoj krajanského sdružení sudetských Němců, podle kterého existuje pouze jedna kultura a to kultura sudetská bez ohledu na jazyk obyvatel, vyjádřená tím, že chtějí společnou českou i německou sudetskou kulturu zapsat na seznam kulturního dědictví UNESCO²⁵. Kultura Sudet byla svébytná a je jako svébytná vnímána doteď. To koresponduje s tezí Thomase Eriksena, že důležité jsou spíše než „objektivní kulturní prvky“ (jako je jazyk) subjektivní úvahy o prožívání etnické problematiky.

Úloha jazyka je natolik určujícím prvkem pro mnou zpracovávané téma, že se musím zastavit také u jeho definice, přičemž svůj postoj, že jazyk je určující, opírám o obor lingvistické antropologie, kde je jazyk nejen základním předpokladem definice etnika a kultury, ale určuje i chování a myšlení skupin, jak je patrné například v knihách Jeana Copanse²⁷, Martina Soukupa²⁸ a Roberta Murphyho.²⁹ Zásadním východiskem je, že pomocí jazyka myslíme a nejedná se pouze o prostředek komunikace, ale spíše o prostředek, kterým vyjadřujeme svůj pohled na svět, přičemž jazyk a myšlení jsou navzájem neoddělitelné. Tento

²⁰ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6. s. 316

²¹MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. . ISBN 80-85850-53-2. s.32.

²²SOUKUP, Martin. *Základy kulturní antropologie*. (2., rozšířené vydání). Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. Antropos (Pavel Mervart). ISBN 978-80- 7465-186-1. s. 52.

²³NOVÝ, Ivan a Sylvia SCHROLL-MACHL. *Spolupráce přes hranice kultur*. Vyd. 1. Praha: Management Press, 2005. . ISBN 80-7261-121-6. s.11.

²⁵AKTUÁLNĚ.CZ, ČTK. *Sudetoněmecká kultura a zvyky jsou jedinečné, měly by být na seznamu UNESCO, tvrdí Posselt: Atlas.cz 1999 – 2019* © *Economia, a.s* [online]. 19.5.2018 [cit. 2019-12-08]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/sudetonemecka-kultura-a-zvyky-jsou-jedinecne-a-mely-by-byt-n/r~4695e7a65b8211e883510cc47ab5f122/>

²⁷COPANS, Jean. *Základy antropologie a etnologie*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-385-4.

²⁸SOUKUP, Martin. *Základy kulturní antropologie*. (2., rozšířené vydání). Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. Antropos (Pavel Mervart). ISBN 978-80- 7465-186-1.

²⁹MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. . ISBN 80-85850-53-2. s. 38.

předpoklad samozřejmě vznikl díky Franzi Boasovi a jeho žákům Edwardu Sapirovi a Benjaminu Lee-Whorfovi. Nadále se však budu problematice jazyka věnovat na konkrétním příkladu česko-německých vztahů.

2.1.1. Jazyk v česko-německých vztazích

Již od dob národního obrození se Češi drželi definice Josefa Jungmanna, že – metaforicky řečeno - Čech je ten, kdo mluví česky. Nejinak tomu je i v době vzniku republiky, kdy jazyk tvoří základní identifikátor jednotlivých etnik v meziválečném českém pohraničí. Pojetí a význam jazyka dobře definuje Václav Velčovský, který se v současnosti nejvíce zabývá úlohou jazyka v česko-německých vztazích: „*A stejně jako se v krasohledu opakují vložené předměty a variují se jejich sestavy, měnily se v českých zemích v rámci určitých vzorců česko-německé jazykové vztahy.³⁰ Tvoří řetěz propojených akcí a reakcí začínající kreativním národně uvědomovacím procesem (v českém kontextu označovaném pateticky jako národní obrození), který počal odlišovat identifikaci zemskou (böhmisch) a jazykovou (tschechisch), a končící tragicky vyhnáním českých Němců (v českém kontextu označovaném eufemisticky jako odsun).*“³¹

Celé 19. století vnímalo národnost jazykově. Rakouské sčítání lidu v roce 1880 a v následujících desetiletých intervalech bylo založeno na obcovací řeči. Její definice však sčítání spíše zkomplikovala, než aby ho vyjasnila, a dala příležitost k manipulacím a osobním i skupinovým nátlakům. Za první republiky byla metodologie sčítání změněna. Jazyk zůstal i nadále určujícím rysem, ale už nikoliv jako jazyk obcovací, ale rodný.³² Nicméně Češi i Němci zůstali v pojetí jazyka v obrozeneckém období, a jak říká Václav Velčovský, jazyk byl fetišem. Sčítání lidu nám však ukazuje, jak vládní garnitura o jazyku uvažovala a jakou měl jazyk silnou podporu coby základní identifikátor etnicity v meziválečném období. Důležitost jazyka definuje autor následovně: *Jazyk je moc – a jeho akvizice a chtění či reálné užívání je nástrojem moci. Čím větší počet jeho mluvčích, čím mohutnější jeho šíření, tím mocnější se zdají být jeho rodilí mluvčí a národy a státy, jež reprezentují.*“³³

Jazykové vztahy byly vyhrocené i za První republiky, jazyk byl velmi důležitý znak. Jednalo se proto o velmi citlivou tematiku, která se přímo dotýkala milionů lidí. Pro česko-německé vztahy byly důležité tři normy, těmi byly zákon č. 122/1920Sb., Zákon o názvech

³⁰VELČOVSKÝ, Václav (ed.): *Jazyk jako fetiš. Texty o Češích a českých Němcích 1880-1948*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2019. ISBN 978-80-7308-903-0 (print), ISBN 978-80-7308-904-7 (online). s. 2.

³¹ Tamtéž. s. 9.

³² Tamtéž. s. 15.

³³ Tamtéž. s. 17.

měst, obcí, osad a ulic 266/1920 Sb. a nařízení vlády č. 17/1926 Sb. Zákon z roku 1920 byl důležitý, neboť byl ústavní, a jeho základní princip by se dal shrnout jednoznačně: „*Jazyk československý jest státním, oficiálním jazykem republiky (§1)*.“³⁴ Všechny tyto normy byly ze strany Čechů brány nesmírně, takže docházelo k problémům a to i v okolí Ústí nad Labem. Zaznamenán je třeba případ z Trmic (nikoli Trmice, jak uvádí Velčovský), kdy si poslanec parlamentu stěžoval, že policie vydala příkaz odstranit ze hřbitova nápis „*Ruhesanft in deutscher Erde*“³⁵ (Odpočivej měkce, jemně v německé půdě – v podstatě české odpočivej v pokoji, ale s odkazem na německý prvek). Zde přenechávám k úvaze, jestli je to již možno brát jako provokující a urážlivé vůči státu, jak argumentovala policie. V podstatě stejně situaci popisuje i Petra Hosenseidlová³⁶, která ve svém článku vychází z jiných autorů, ale poměry interpretuje stejně.

Vzhledem k tomu, že všichni autoři paměti byli ve sledovaném období školáky, je třeba se zastavit u školského systému. Školy byly „*jazykově homogenní, počet studentů mezi Čechy a Němci s jiným, než rodným jazykem vyučovacím většinou nepřesáhl jedno procento*.“³⁷ Školy tak učili česky a netvořily platformu pro zlepšení soužití obou národů. Státní správa direktivně nařídila v roce 1923, že se čeština stala povinným vyučovacím předmětem na všech typech středních škol, od roku 1928 byla čeština povinným maturitním předmětem. Němci k tomuto zaujímali obranný postoj, a tak vyučování češtiny ztratilo potenciál národnostního sblížení. Jiná situace byla na základních školách, kde čeština povinná nebyla. Paradoxně během trvání první republiky začala být patrná obecná tendence obou stran zvládnout i druhý jazyk. Pomáhaly k tomu i školy, které, přestože byly jazykově segregované, vytvářely podmínky pro osvojení znalosti druhého jazyka. Děti totiž mohly navštěvovat nepovinnou výuku druhého jazyka a také tak hojně činily.

Zde jsem chtěl tedy poukázat na vliv jazyka v meziválečném okolí a na jeho důležitost pro samotné aktéry. I zde se však musíme držet právě pojetí Edwarda Sapira a Benjamina Lee-Whorfa, že jazykem, který používáme, také myslíme a i zde je nutné uvést, že mluvčí jazyka německého a českého měli odlišné dispozice pro chápání svého okolního prostředí. Tato situace je zjevná a právě vyučování v konkrétním jazyce mohlo nastavit určité možnosti etnického

³⁴ Tamtéž, s. 152.

³⁵ Tamtéž, s. 157

³⁶HOSENSEIDLOVÁ, Petra. Němci v Československu museli snést postavení menšiny. Jinde se ale měli mnohem hůř. *Česká televize čt24* [online]. 27.9.2018 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2603174-nemci-v-ceskoslovensku-museli-snest-postaveni-mensiny-jinde-se-ale-meli-mnohem-hur>

³⁷VELČOVSKÝ, Václav. *Nesoužití: česko-německá jazyková politika 18.-20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-298-6. s. 179.

soužití a to za předpokladu, že by se Němci naučili český jazyk a Češi třeba i naučili německý jazyk. Přestože tu takové tendence byly ve společenském odkazu, nemůžeme říct, že by státní aparát uvažoval stejně. Svým jednáním naopak Němce popudil a to vedlo – mimo jiné – nejen jazykovému, ale také národnostnímu oddělení.

2.2. Kolektivní a individuální paměť

Co je paměť v antropologickém slova smyslu, dobře definuje Michal Urban. Ve své práci, kde v teorii vychází z Jana Assmanna, shrnul problematiku tak, jak korespondovala s obsahem jeho práce, což je kolektivní a individuální paměť sudetských Němců. Podle něho „se jedná o mechanismus, pomocí kterého odlišujeme relevantní, hodné zapamatování, anebo irrelevantní, zapomenutelné. Vzpomínání je tvůrčí a hlavně sociálně podmíněnou aktivitou, která každému jedinci pomáhá uvědomovat si sebe sama, a je zásadním stavebním kamenem identity jedince i skupiny. Selektivně jsou vybírány momenty a zkušenosti, které jsou důležité pro budoucí existenci společenství, vzniká jakási „umělá“ kontinuita. Vzpomínka reprezentuje postavení jedince v daném sociálním prostředí. I přesto, že každý vnímá vzpomínku jako něco ryze individuálního, je nevyhnutelně ovlivněna sociálním prostředím a společností, ze které vycházíme.“³⁸

Jan Assmann hovoří o individuální a kolektivní paměti, o tom, co ve vzpomínkách „nesmíme zapomenout.“³⁹ Definuje téma totožnosti jako „my“, „vy“ a „já.“⁴⁰ Maurice Halbwachs zase uvádí kolektivní paměť jako vzpomínky, které jsou udržované pouze v určitém sociálním rámci, tedy v případě určité sociální skupiny.⁴¹ Tyto definice se hodí k obsahu práce, protože autoři zabývající se pamětí se věnují nejenom rodinné paměti, ale skutečnost konstruují mnohdy optikou toho, co se stalo jejich okolí, přátelům, rodině a jazykové skupině v letech, která následovala po roce 1938, takže lze říci společně s Janem Assmannem, že tím, kdo má paměť, je sice jednotlivec, ale paměť získává tvar a svou sílu v kolektivu.⁴² V tom se Jan Assman shoduje i s Mauricem Halbwachsem. Člověk si pamatuje to, co kolektiv pokládá za významné, že si „vzpomínáme jen na to, o čem komunikujeme a co můžeme lokalizovat

³⁸URBAN, Michal. \textit{Konstruování rodinné paměti sudetských Němců na Jesenicku} [online]. Olomouc, 2016 [cit. 2019-11-25]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/4073fg/>>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.s. 18.

³⁹ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6. s. 31.

⁴⁰ Tamtéž. s. 21.

⁴¹HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Klas (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-016-2.

⁴²ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6. s. 31.

v referenčním rámci kolektivní paměti. ⁴³ Individuální paměť se tedy utváří v komunikaci se skupinou, a tedy i s kolektivní pamětí. Vzpomínky si však žádají aktualizaci v určitém čase a prostoru. Kolektivní paměť není libovolně přenosná, ale je bytostně spjata se svými nositeli, kteří promlouvají i z principu současnosti. Není tak samozřejmě historicky přesná, ale přesná historická fakta může zkreslovat. To je pouze jeden z metodologických problémů použití paměti. Rodinná paměť je pak důležitá v tom smyslu, že kolektivní paměť se utváří tím, co ví rodina a ostatní rodiny společenství o své minulosti. Paměť tedy neuchovává minulost jako takovou, ale zůstává v ní to, „co může společnost v dané epoše zrekonstruovat příslušným referenčním rámcem.“⁴⁴ S tímto omezením je třeba přistupovat k memoárovým pramenům.

Jako názornou ukázkou zkreslení individuální paměti přes paměť kolektivní (ale také jako ukázkou vzájemné symbiózy) lze dle mého názoru použít knihu Haralda Welzera *Opa war kein Nazi*⁴⁵ Kniha je výzkumem toho, jak dnešní Němci vnímají svou nacistickou minulost, a vyplývá z ní, že většina Němců si nepřipouští, že by se jejich rodiny podílely na něčem špatném. Staví se do role pouhého diváka. Totéž můžeme vysledovat i u vzpomínek v této práci, kdy si ani jedna strana nepřipouští, že by se její rodina mohla podílet jakkoli na zhoršování vztahů mezi Čechy a českými Němci v meziválečném Ústí nad Labem.

Viděno tímto pohledem, autoři pamětí, byť již nežijí, mohou být reprezentanty také kolektivní paměti. S odkazem na etnicitu můžeme říct, že jsou i reprezentanty specifického odkazu etnické skupiny. Tím však nechci říct, že by etnická skupina byla stabilní kolektivní entitou, protože je samozřejmě dynamická a závislostí na vztahovosti k druhému. Tato vztahovost se v memoárech projevuje a to v souvislosti s kolektivní pamětí, která je v nich také znázorněna a je nutné říct, že i kolektivní paměť může překračovat vlastní etnické hranice.

2.3. Problematika použití memoárové literatury

V této práci používám memoáry jako základní zdroj informací. Za typickou memoárovou literaturu z tohoto období lze označit veškeré psané vzpomínky na druhou světovou válku, ale také memoáry významných politických nebo kulturních osobností z této epochy, které mají ambice předložit čtenářům autorovu perspektivu. Zároveň je tento druh

⁴³ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6. s. 37.

HALBWACHS, Maurice. *Da sGedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Frankfurt nad Mohanem: Taschenbuch, 1985. ISBN 978-3-518-28138-3.

⁴⁴ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6. s. 40.

⁴⁵WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. *Opa war kein Nazi: Nationalsozialismus und Holocaust im Familien gedächtnis*. 3. Aufl. Frankfurt amMain: Fischer Taschenbuch, 2002. ISBN 978-3596155156.

literatury na vzestupu. Jsem si plně vědom problematičnosti tohoto postupu. Vlastimil Válek říká, že paměti jsou pomezím útvarem mezi dokumentem a krásnou literaturou. Je tedy otázka charakteru konkrétního díla, kam ho zařadíme.⁴⁶ Domnívám se, že jistá míra autorského rukopisu a umělecké licence nevádí, pokud je možno ze vzpomínek extrahovat určitý pohled. To je splněno u všech čtyřech autorů pamětí. Naopak autorský styl činí práci zajímavější a dobu, kterou líčí, plastičtější.

Problematický je také odstup od zkoumaného období a memoáry obsahují mnohé další metodologické nedostatky. Nicméně, jak už bylo řečeno v úvodu, od zkoumaných událostí uběhlo minimálně 80 let a je velmi obtížné, ne-li nemožné komunikovat s pamětníky a vůbec živé pamětníky ještě najít. Navíc, paměti byly napsány zhruba ve stejné době, vyšly mezi lety 1993-2002. Sami narátoři byli vrstevníky, narodili se mezi lety 1919-1921. Jejich vzpomínky tudíž obsahují stejné skutečnosti tak, jak je prožívali jako děti v závislosti na věku. Všichni autoři už jsou mrtví a nemohou tedy své vzpomínky upravovat v kontextu dobových akcentů. Také nemohou modifikovat své výpovědi v souvislosti s osobou tazatele, což je problém u rozhovorů s živými narátory. Paměti jsou zaměřeny na rodinný život a kamarády autorů, téma mají tedy společné, i když je každý rozpracovává vzhledem ke svému společenskému postavení, které měl ve sledovaném období, ke své sociální skupině. Je také potřeba zohlednit další osudy autorů a také pocity, které vůči svému městu mají, a za jakých okolností město opustili.

V této práci jde nejen o paměť jednotlivce, ale i o konstrukt kolektivní, a tudíž ani nevádí, že díla nejsou historicky přesná nebo že se v nich odráží příslušnost k etniku a pozdější dějinné zvraty. Není úkolem této práce soudit, na čí straně je pravda nebo spravedlnost, úkolem je rekonstruovat to, jak si pamětníci vzpomínají na meziválečné Ústí a jak jej vnímali skrze příslušnost ke své komunitě. Problémem není ani určité zkreslení, protože tak funguje paměť, jak jsem uvedl výše.

⁴⁶VÁLEK, Vlastimil. *Problematika třídění současné české memoárové literatury*. In: *SBORNÍK PRACÍ FILOSOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERSITY 1965, D 12*. 1965, s. 22.

3 Soužití Čechů a Němců v Ústí nad Labem

Vzájemné vztahy mezi sudetoněmeckou a českou společností nebyly ve sledovaném období jednoduché. Při vzniku Československa Němci jasně deklarovali svou neochotu v tomto státě žít, a dokonce vytvořili čtyři sudetoněmecké státní útvary, které nechtěly být samostatné, ale chtěly být přičleněny k německy mluvícím státům okolo. Právě na severu Čech, kde leží i Ústí nad Labem, vznikla největší z nich, Deutschböhmen, která se také jako poslední vzdala a přičlenila pod nátlakem české armády k nové republice. K nelásce k Československu přispělo také to, že Němci, přestože jich bylo výrazně více než Slováků, nebyli uznáni národem. Jazykový zákon z roku 1926 a nutnost zvládat český nebo slovenský jazyk ve státní službě byly dalšími problematickými body. S hospodářskou krizí v roce 1929 a s příchodem Adolfa Hitlera do sousedního Německa se nacionalismus stával výraznější a sudetští Němci v něm postupně spatřovali východisko z těžké situace. Parlamentní volby v roce 1935 vyhrála SdP Konráda Henleina, ale vzhledem k volebnímu systému první republiky nezískala odpovídající zastoupení v parlamentu. Další události konce 30. let jenom vystupňovaly vzájemnou antipatii a vedly k mnichovské dohodě v září 1938 a k odtržení německy mluvících oblastí.⁴⁷

Takto vidí soužití Čechů a Němců historie a soužití členů obou národů za první republiky bylo komplikované i v Ústí nad Labem. Stejně jako jinde se do něj promítaly dějinné události, které ovlivňovaly veřejné mínění, proto pokládám za nutný, byť jen krátký, exkurz do historie Ústí nad Labem. Zaměřím se v něm skutečnosti, které zmiňují ve svých vzpomínkových prózách pamětníci.

V Ústí nad Labem se o vzniku Československé republiky vědělo okamžitě 28. 10. 1918 z úředního telegramu. Již následující den se obyvatelstvo, které bylo převážně německé, připojilo k provincii Deutschböhmen. Německá správa však situaci nezvládala a na začátku listopadu došlo k pouličním nepokojům, v podstatě hladovým bouřím, a k rabování obchodů. V české čtvrti Krásné Březno vzali Češi situaci do vlastních rukou. Proti rabujícími zasahovaly pořádkové složky dokonce střelnými zbraněmi. Situaci muselo vyřešit až československé vojsko z Terezína, které povolal Německý okresní národní výbor.⁴⁸ S příchodem armády se Ústecko stalo součástí Československé republiky.

⁴⁷KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 13, 1918-1929*. Vyd. 1. Praha Litomyšl: Ladislav Horáček - Paseka, 2000. ISBN 80-7185-264-3 .

KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 14, 1929-1938*. Vyd. 1. Praha Litomyšl: Ladislav Horáček - Paseka, 2002. ISBN 80-7185-264-3.

⁴⁸KRSEK, Martin. *Vznik republiky v Ústeckém kraji. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2018*. ISBN 978-80-86475-37-0.s. 26

Severní Čechy byly jednou z nejvíce vyhladovělých oblastí Čech. Již za války putovaly mezi lidmi podivné, jen stěží požitelné recepty, znovu například vyšla kuchařka doporučující míchat v lepším případě mouku s jehličím a pilinami, v horším případě vařit slimáky a jíst „*mrchy pošlé*.“⁴⁹ Ve vnitrozemí zdaleka nebyla situace tak vážná, alespoň brambory se našly vždy.⁵⁰ Do nového státu tak logicky i Němci z Ústí nad Labem nevstupovali v nešťastnější dobu. Navíc se ocitli v postavení menšiny, kdy jejich rodný jazyk přestal být jazykem úředním. To mělo pochopitelně své existenční důsledky pro rodiny státních zaměstnanců z řad Němců. Narativ Čechů beroucích práci živitelům rodin z řad německého obyvatelstva byl v Ústí silný a je zmiňován i v pamětech.

Podle sčítání z roku 1921 zde žilo v 2 316 domech 39 830 obyvatel, z nichž bylo 20 208 žen. 6 885 obyvatel se hlásilo k československé národnosti, 30 544 k německé a 1610 k židovské. Žilo zde 32 123 římských katolíků, 3 387 evangelíků, 83 příslušníků Církve československé husitské a 976 židů.⁵¹ Podle sčítání z roku 1930 zde žilo v 2 981 domech 43 793 obyvatel. 8 735 obyvatel se hlásilo k československé národnosti a 32 878 k německé. Žilo zde 33 002 římských katolíků, 4 195 evangelíků, 472 příslušníků Církve československé husitské a 985 židů.⁵²

Jak píše manželé Kristina a Vladimír Kaiserovi ve své knize o Ústí nad Labem⁵³, v období první republiky žilo v Ústí tedy asi 20 procent Čechů. Ti však nebyli vždy citliví k většině spoluobčanů, která se stala ve státě menšinou. Vzhledem k národnostnímu složení a událostem z let 1918-1919 bylo například pojmenování dvou největších meziválečných staveb v Ústí necitlivé. Jak název most Dr. Edvarda Beneše, tak název Masarykova zdymadla vyznívaly trochu jako výsměch německému obyvatelstvu. Most byl ihned po připojení k Říši přejmenován na Hermann-Göring-Brücke a bylo na něm zrušeno myto, Masarykova socha byla shozena do Labe.

Na příkladu volebních výsledků je dobře vidět, jak se situace v meziválečném Ústí vyvíjela z hlediska politické situace, dá se říci, že volební výsledky kopírovaly celostátní vývoj v Sudetech. Stejně jako jinde ve 30. letech zvítězil nacionalismus před snahou s Čechy soužit.

⁴⁹ZÍBRT, Čeněk. *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*. V Praze: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1917. Knihovna českých hospodyněk a dívek s. 77, 85

⁵⁰ZEMANOVÁ, Marcela a Václav ZEMAN, ed. *První světová válka a role Němců v českých zemích*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-991-7. s. 102-124

⁵¹ Statistický lexikon obcí v Republice československé 1921. Díl I. Země Česká. Praha: Orbis, 1924. s. 200.

⁵² Statistický lexikon obcí v Republice československé 1930. Díl I. Země Česká. Praha: Orbis, 1934. s. 390.

⁵³ KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina, ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1. s. 157-202

Parlamentní volby v letech 1920, 1925 a 1929 vyhrála vždy německá sociální demokracie (45, 25, 30 %), v roce 1935 už ale drtivě vyhrála SDP (Sudetoněmecká strana Konráda Henleina). Z českých stran neměla žádná velkou stabilní podporu voličů, 12 % dosáhly v roce 1920 sociální demokraté a v roce 1925 komunisté.⁵⁴ Komunální volby vyhrávala v letech 1919, 1923, 1927, 1930 německá sociální demokracie, v roce 1938 drtivě 67 procenty zvítězila SDP.⁵⁵

Z komunálních politiků je třeba zmínit Leopolda Pözlzla, byl to německý sociální demokrat, přesvědčený antifašista. Na jeho osudu se dá dobře dokumentovat složitost národnostní otázky promíchané s politickou orientací. V letech 1920-23 a 1931-38 byl starostou města, mezi tím prvním náměstkem starosty. V roce 1931 mu hlas odevzdali Češi a pomohli mu tak k vítězství. „*V politickém životě zastával Pözlz důležité funkce ve vedení německé sociální demokracie. Jako starosta města se Pözlz mimořádně zasloužil o hospodářskou prosperitu města, obratnou finanční politikou získával i v době krize pro město výhodné úvěry a podporoval výstavbu komunálních bytů. Těsně před nacistickou okupací města v roce 1938 byl mladými henleinovci na ulici kamenován. Tehdy mu život zachránilo zatčení a internace gestapem v Děčíně. V roce 1939 byl propuštěn a žil v ústraní. V létě 1944 Pözlz onemocněl a byl hospitalizován v ústecké nemocnici. Zde, jak je uvedeno v matrice, 1.9.1944 v 1:30 zemřel na selhání srdce, podle svědků byl údajně zavražděn zdravotní sestrou nacistkou, která injekcí se vzduchem způsobila embolii.*“⁵⁶ Leopold Pözlz se zasloužil zejména o výstavbu komunálních bytů, kterých byl pro válce obrovský nedostatek. O tom, že zajištění bydlení zejména pro sociálně slabší skupiny byl jeho prvořadý úkol, svědčí to, že měl dokonce v úmyslu vydat o tom knihu.⁵⁷

Od roku 1935 v Ústí sílí nacionalismus a k moci se dostávají henleinovské skupiny, na což reaguje jednak republika, jednak české obyvatelstvo ve městě. Postupně dochází k provokacím ze strany henleinovců. Po Mnichovu se mnohé české rodiny pokusily uprchnout s nejnütnejším majetkem do vnitrozemí. 9. října 1938 opustily město zbytky československého vojska, četnictva, finanční stráž, policie a úředníků. Téhož dne obsadily bez boje město jednotky wehrmachtu, které začaly rozdávat "vyhládlému a zesláblému" obyvatelstvu města oblíbenou říšskoněmeckou delikatesu – zeleninový eintopf. Tato akce je popisována z mnoha míst Sudet, sloužila propagandě. To, že strážníci fasovanou šlichtu lili do kanálů, už kamery

⁵⁴KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.s. 162-166

⁵⁵KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.s.162-166

⁵⁶*Statutární město Ústí nad Labem: Starostové města* [online]. [cit. 2019-11-25]. Dostupné z:<https://www.usti-nad-labem.cz/cz/uredni-portal/o-meste/historie-mesta/predstavitele-mesta/>

⁵⁷L. Pözlz, *Leben und Kraft durch kommunales Schaffen der Stadt Aussig 1918-1938*, Ústí nad Labem 1938.

nezaznamenávaly. Exkurz do dějin města můžeme zakončit pro naše účely tím, že ještě tentýž den se začaly ve městě prodávat známky s nápisem „Wir sind frei“.⁵⁸

Ústí nad Labem bylo prosperující město a jeho bohatší obyvatelé, ať už to byli Němci, Češi, Židé, se předháněli ve snaze zvelebit toto město a vybudovat zde něco trvalejšího. Z městských zařízení, která zmiňují pamětníci, jmenujme alespoň budovu městských lázní, překrásnou budovu městské knihovny, koupaliště na Labi v Kramolech, termální koupaliště v Brné, přístav v Krásném Březně, rozvoj tramvajových tratí, z nichž tu na Telnici zmiňují všichni pamětníci.

Vzhledem k věku pamětníků je třeba zmínit zejména systém ústeckého školství. Ve městě se, stejně jako ve většině oblastí běžného života, dodržovala dvojjazyčnost. Množství a národnostní složení škol v podstatě kopírovalo celorepublikový trend, kdy německy mluvící obyvatelstvo posílalo děti do německých a česky mluvící obyvatelstvo do českých škol. Většina škol byla německých, před válkou existovala v Ústí pouze jedna česká základní škola. Ta byla v Krásném Březně, byla soukromá a Franz Umlauf⁵⁹ uvádí rozrůstající se počty žáků v první polovině 20. století. Ve školním roce 1899/1900 to bylo 219 dětí ve čtyřech třídách, ve školním roce 1920/21 to bylo 745 žáků ve 14 třídách. V roce 1926/27 se v souvislosti s otevíráním dalších českých škol počet žáků snížil na 365 ve dvanácti třídách.

České základní školy byly menšinové a bylo jich pět, v roce 1928 začala výstavba nové školy v Palachově ulici a jako by německým nacionalistům navzdory se stavby ujal Josef Gočár. Podle projektu stejného architekta bylo postaveno 1926 české reálné gymnázium. Kromě toho existovalo v Ústí ještě několik pokračovacích živnostenských škol. Rozvoj českých škol nesli špatně němečtí nacionalisté, kteří dokonce protestovali proti jejich podpoře.⁶⁰ Mnohem pestřejší byla nabídka německých škol. Byla tu obchodní akademie, učitelský ústav, německé reálné gymnázium chlapecké i dívčí, reálku, několik základních škol.⁶¹

⁵⁸KAISER, Vladimír a Kristina KAISEROVÁ, ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.s. 157-202

⁵⁹UMLAUFT, Franz Josef. *Geschichte der deutschen Stadt Aussig :eine zusammen fassende Darstellung von der Stadtgründung bis zur Vertreibung der Deutschen*. 2. unveränd. Nachdruck der Erstausgabe von 1960. Bayreuth: Hilfsverein Aussig, 1994. s. 599

⁶⁰KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.s. 157-202

⁶¹UMLAUFT, Franz Josef. *Geschichte der deutschen Stadt Aussig :eine zusammen fassende Darstellung von der Stadtgründung bis zur Vertreibung der Deutschen*. 2. unveränd. Nachdruck der Erstausgabe von 1960. Bayreuth: Hilfsverein Aussig, 1994. s. 588-600

Meziválečnému církevnímu životu se věnoval ve své knize například J. F. Umlauft.⁶² V meziválečném období mělo Ústí štěstí na katolické i evangelické kněze, velmi oblíbený byl ústecký děkan Ferdinand Schwind, který byl například vyhlášen králem střelců. Evangelická církev měla také zastoupení, působil zde Evangelický diakonální spolek, který mj. založil v Doběticích dům s pečovatelskou službou. Teprve v meziválečném období tu začala působit kazatelská stanice českobratrské evangelické církve, naopak ukončil svou činnost dominikánský klášter. Své zastoupení zde měla i židovská náboženská obec, která měla dva židovské náboženské spolky.

Všichni pamětníci se shodují v tom, že meziválečné Ústí bylo vzkvétajícím městem po všech stránkách. Kulturní život nebyl výjimkou a z dnešního úhlu pohledu je pozoruhodný, zejména vezmeme-li v úvahu, že Ústí bylo průmyslové město, které se začalo rozvíjet až v 19. století, kdy na jeho počátku mělo pouhých 1500 obyvatel. Umění chápalo německé obyvatelstvo jako prostředek vyjádření své identity. Navíc Ústí chtělo tradičně konkurovat Teplicím a Liberci. Do Ústí přicházeli po nástupu Hitlera v sousedním Německu židovští umělci, kteří ve své vlasti nesměli působit. Město bylo také chápáno jako skvělý odrazový můstek pro mladé nadané umělce.

Důležité pro město bylo zejména divadlo. Vystavěno bylo v novobarokním slohu v roce 1909 a mělo být vyjádřením rostoucí prosperity města. Ústečané si na něm velmi zakládali a divadlo přežilo i přes různé snahy ho sloučit např. s divadlem v Teplicích i léta hospodářské krize. V divadle se sice hrálo primárně německy, ale nechyběla ani díla česká. Ve městě působily i amatérské divadelní spolky. Vedení divadla ale přesouvalo česká divadelní představení mimo hlavní sezónu do letních měsíců a hrálo se i ve státní svátky. V Ústí působily také amatérské pěvecké sbory, byl tu třeba levicový kabaret a provozovala se komorní hudba.

Krásné labské údolí a prosperující město nedaleko Drážďan bylo ideálním místem pro malíře. Byla tu pobočka spolku Meznerbund, žil zde Ernst Neuschul, jediný z výtvarníků, který dosáhl světové proslulosti. Byl bohužel z města vyhnán roku 1937 poté, co mu mladí henleinovci zničili výstavu, protože byl židovského původu.⁶³

⁶²

Tamtéž, s. 582-588

⁶³KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1. s. 157-202

4 Memoáry

Vzpomínky meziválečných Ústečanů jsem pro lepší přehlednost rozdělil do šesti oddílů, ovšem, aby práce měla logiku, jednotlivé motivy se prolínají a objevují ve více kapitolkách. Zejména se kapitolami táhne jako nit vzájemné česko-německé soužití. Ve vzpomínkách je také vidět povaha a zájmy jednotlivých autorů, každý z nich věnoval jednotlivým tématům různě velký prostor. Pro zjednodušení orientace v textu nebudu uvádět celé názvy pamětí, pokud nepůjde o přímou citaci textu, ale pouze jméno a příjmení pamětníka.

Dříve, než se zaměřím na vlastní práci s memoáry, je potřeba stručně představit jednotlivé autory. Tato práce zpracovává pouze tu část pamětí, která se týká života v Ústí nad Labem v období první republiky. Budu tedy pracovat pouze s těmi částmi knih, které se týkají sledovaných let. Nicméně pro postoje narátorů jsou důležité i jejich pozdější osudy, neboť formovaly jejich vzpomínky.

Má práce vychází z těchto pamětí:

ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1998. ISBN 80-86067-27-7.

HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.

ROHAN, Bedřich. *Aussiger Schoulet: Geschichten und Erinnerungen eine salten Aussigers*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 2001. ISBN 80-86067-55-6.

ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9.

ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X.

U Bedřicha Rohana jsem pracoval s českou i německou verzí.

Z hlediska jazykového jsou Gerda Eckelt a Johanna Herzogenberg Němky, Bedřich Rohan je vlastním jménem Rothbaum a je to primárně německy hovořící Žid a Jiří Šosvald je Čech. Všichni čtyři ovládali i druhý jazyk.

4.1. Curriculum vitae autorů

Bedřich Rohan (1920- 2006), vlastním jménem Fritz Rothbaum, se narodil a do roku 1939 žil v Ústí nad Labem, kde v roce 1938 maturoval na německém gymnáziu. Otec byl lékař. V roce 1939 musel jako Žid emigrovat do Anglie, zde vystudoval na univerzitě němčinu a angličtinu. V letech 1944-45 byl příslušníkem letectva československé armády v Anglii. Po

válce se vrátil do Československa a pracoval na ministerstvu informací, později např. v ČTK nebo ve filmových týdenících na Barrandově. Byl šéfredaktorem Televizních novin v Československé televizi. V roce 1969 emigroval do Anglie, kde pracoval např. v BBC. Od 80. let se věnoval literární činnosti.⁶⁴

Baronka Johanna von Herzogenberg (1921–2012), spisovatelka a kulturní historička spolupracovala s nakladatelstvím Vitalis. Pocházela ze Sychrova v Turnova v severních Čechách. Její celé jméno bylo Johanna Maria Aglae Bertha Edeltrude Natalie Picot de Peccaduc baronka von Herzogenberg. Dětství prožila v Brně u Ústí nad Labem, kde měl otec úspěšné zahradnictví, ve kterém pomáhala. Za války vystudovala pražskou německou univerzitu. Po válce musela odejít z Československa a žila v Mnichově. Založila nadaci Adalberta Stiftera. Podporovala emigranty a uprchlíky, zejména sudetské umělce. Je nositelkou československých i německých státních vyznamenání.⁶⁵

Gerda Eckelt (1919-2002), je ústecká rodačka. Otec byl významný ústecký německy píšící novinář. Po válce byla vysídlena, odešla do Stuttgartu, kde se ale nikdy necítila doma. Překládala a psala knihy, např. o ústeckém divadle, nebo díla věnovaná práci svého otce. Ústí od 60. let několikrát navštívila. Spolupracovala s nakladatelstvím Albisinternational.⁶⁶ Na Audiolibrix vzpomíná ústecký archivář Vladimír Kaiser, jak vznikala tato vzpomínková kniha. Gerda Eckelt pracovala v archivu na knize o dějinách ústeckého divadla a o svém otci, ústeckém novináři, a manželé Kristina a Vladimír Kaiserovi ji přesvědčili, aby napsala paměti. Učinila tak během dvou měsíců a paměti byly vydány česky i německy zároveň.⁶⁷

Ing. Jiří Šosvald (1920-1994) se narodil v Ústí nad Labem, kde s výjimkou válečných let žil a působil. Otec pracoval v cukrovaru a později jako železničář. Otcovo povolání bylo také jedním z důvodů nuceného odchodu rodiny do vnitrozemí po Mnichovu 1938. Je

⁶⁴VORLÍČEK, Janni. Žili v Ústí: Dvakrát uprchl před útlakem Zdroj: https://ustecky.denik.cz/zpravy_region/20110823_wv_zili_bedrich_rohan.html. *Usteckydenik.cz* [online]. 23.8.2011 [cit. 2019-11-24].

ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9.

⁶⁵Wikipedie: *Otevřená encyklopedie: Johanna von Herzogenberg* [online]. c2019 [citováno 22. 10. 2019]. Dostupný z WWW: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Johanna_von_Herzogenberg&oldid=17472306> Vitalis: *Johanna von Herzogenberg* [online]. 2017 [cit. 2019-11-30]. Dostupné z: <https://www.vitalis-verlag.com/autoren/johanna-von-herzogenberg/>

⁶⁶Gerda Eckelt [online]. © 2008-2019 Databazeknih.cz, 2019 [cit. 2019-12-16]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/gerda-eckelt-82257>

⁶⁷Paměti ústecké rodačky Gerdy Eckelt. *Začaly přípravy expozice Naši Němci*: © 2012-2019 Audiolibrix [online]. 17. 3. 2017 [cit. 2019-12-16]. Dostupné z: <https://www.audiolibrix.com/cs/Podcast/Listen/17426/pameti-ustecke-rodacky-gerdy-eckelt-zacaly-pripravy-expozice-nasi-nemci>

autorem několika desítek písní a textů populární hudby a zakladatelem ústeckého tramského a country festivalu PORTA. Název festivalu, jak se dosud mylně traduje, nemá co do činění s krajinou labského údolí, ale naopak přímo souvisí autorovým portrétem, coby Portose. Do naší literatury vstoupil poměrně pozdě. V 60. letech znovu zpracoval detektivku "Pes Baskervillský" (naštěstí nevydáno) a zplodil přešl drobných próz pro časopisy a rozhlas. Kniha osobitých vzpomínek "Jó, tenkrát v Ústí" je jeho zralou literární prvotinou.⁶⁸ "Byl jedním z Ústečanů, kteří všech svůj čas a všestranné nadání - intelektuální, hudební i sportovní - věnovali svému městu. Nemyslel na budování kariéry, nebo získání majetku, chtěl Ústí zase vidět takové, jak vypadalo před válkou". Tak začíná vzpomínka Zdeny Šosvaldové v jeho knize 'Jó, tenkrát v Ústí'.⁶⁹

4.2 Vzpomínkové prózy

Jak bylo zmíněno výše, memoáry vznikaly zejména díky ústecké patriotce paní Kristině Kaiserové. Paměti však zaujaly i jinde, například významná překladatelka Eva Kolářová jedna z nich (Gerdy Eckelt) představila na mezinárodní konferenci v Olomouci.⁷⁰ Paměti jsou považovány za významný příspěvek k česko-německému soužití.

V práci si všímám primárně skutečností a témat objevujících ve vzpomínkách všech čtyřech autorů. Zhodnotím je z hlediska vztahu jednotlivých narátorů a budu hledat styčné body i etnická specifika. V jednom případě použiji pro dokreslení i zmínku ze vzpomínek jiného pamětníka. Vycházím z toho, že motivy objevující se ve vzpomínkách i několik desítek let po tom, co je pamětníci prožili, musely hrát důležitou úlohu v jejich životech. Kdyby jimi nebyli ovlivněni, patrně by je ve svých pamětech nezminili.

Už ze stručných představení jednotlivých autorů je zřejmé, že všichni čtyři museli mezi lety 1938-1945 Ústí nad Labem opustit. Ani jeden tak neučinil dobrovolně, Jiří Šosvald odešel jako první ihned po Mnichovu, o pár měsíců později odešel Bedřich Rohan coby Žid a v roce 1945 byly obě ženy jako Němky nejprve totálně nasazeny a později odsunuty do Německa. Do

⁶⁸Jiří Šosvald: Životopis. *Databaze knih s.r.o.* [online]. © 2008-2019 Databazeknih.cz [cit. 2020-01-19]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/jiri-sosvald-72287>

⁶⁹Nové ústecké přehledy: Žili mezi námi Jiří Šosvald. *Nové ústecké přehledy* [online]. 2001, 2004 [cit. 2020-01-19]. Dostupné z: http://www.ukp98.cz/nup/archiv/nup12_04/mezinami.htm

⁷⁰Kolářová, Eva. Ein Kapitelaus den deutsch-tschechischen Beziehungen. Betrachtungen zu dem Buch von Gerda Eckelt: Woist mein Heim, mein Vaterland. Kolářová, Eva. In: *Mährische deutschsprachige Literatur. Eine Bestandsaufnahme. Beiträge der internationalen Konferenz Olmütz, 25. - 28. 4. 1999* / Olomouc: Univerzita Palackého, 1999 s. 229-236.

Ústí se vrátil pouze Šosvald, který zde žil až do své smrti. Toto není sice předmětem mé práce, ale vypovídá to o složité situaci tohoto města ve dvacátém století.

4.2.1 Vztah k republice

Pro pochopení vzájemných vztahů ve městě pokládám za důležité zařadit jako první podkapitolku s tématem vztahu k republice. Vzájemné vztahy obou etnik, smýšlení příslušníků jednotlivých etnik určují postoje a do značné míry i paměť a zejména samotný život v meziválečném Ústí. Je to také oblast, kde se narátoři nejvíce rozcházejí. Každý z pamětníků se k tomuto tématu vyjadřuje, každý má svůj odlišný postoj. Gerda Eckelt dokonce uvádí, že svoje paměti napsala kvůli tomu, aby se vymezila proti Jiřímu Šosvaldovi.⁷¹

Bedřich Rohan to vidí tak, že název Deutschböhmen znamená integrální součást české země a čeští Němci se jí cítili být součástí za Habsburků a „*také v prvních letech nástupnického státu, kterým mnozí z nich pohrdali, nenáviděli ho a nechtěli jej akceptovat. Také proto, že ve starém Rakousku převládající Němci pokládali Čechy za jím podřízený národ „kuchařek a služek.“*⁷² Pojem sudetští Němci a Sudety se začal razit až za Československa a byl to výraz stále extrémnějšího politického směřování, vyjádřeného heslem: „*Lieber Hitler, mach uns frei von der Tschechoslowakei.*“⁷³ (*milý Hitlere, osvobod' nás od Československa*). To, co prožil „*za 18 let v Ústí bylo u jeho současníků poznamenáno právě vývojem jejich vědomí příslušnosti z „Deutschböhmen“ k „Sudetendeutschen“.*⁷⁴ Jeho rodina neměla s republikou problém. Na druhou stranu uvádí případy svých sousedů, kteří byli situací v nové republice postiženi. V domě s ním mj. žil inženýr Karel Beer, který se stal „*nonperson*“. *Protože – určitě ne svou vinou - spatřil světlo světa náhodou někde v Polsku, stal se v Ústí, kde již před válkou žil a kde se oženil ..., takřikajíc přes noc člověkem bez státní příslušnosti' nebyl uznán ani pražskými úřady za československého, ani polskými ve Varšavě za polského státního příslušníka a žil v našem městě v administrativním vakuu.*⁷⁵ Podle autorova bratra měli právě Beerovi důvod nenávidět poměry v Československu. Jejich syn Heinz hledal východisko z nezaviněných poměrů u nacistů, ale až do útěku do Prahy zůstal autorovým přítelem. Dále tam žili Eilensteinovi, pan Eilenstein byl v c. k. armádě délesloužící poddůstojník a chtěl sloužit i

⁷¹ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albis international, 1998. ISBN 80-86067-27-7

⁷²ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9. s. 17

⁷³ Tamtéž s. 17

⁷⁴ Tamtéž s. 17

⁷⁵ Tamtéž. s. 74

v armádě české, ale podle zákona musel prokázat znalost českého jazyka. Protože skončil bez práce, zaměstnal ho soused, židovský obchodník, jako účetního ve své firmě.

Johanna von Herzogenberg uvádí svůj rodný list, ve kterém je napsáno, že 21. 2. 1922 byla „*propuštěna z rakouského státního svazku*“. *Při mém narození byl můj otec ještě Rakušanem, ačkoliv se jako státní úředník musel vrátit do Čech do nově založené Československé republiky.*“⁷⁶Po rozpadu R-U musel každý do „své“ země, která mezitím získala samostatnost. Otec měl domovskou příslušnost v Dubí u Teplic, takže přišel do Čech a děti se naučily „*ordinérní češtinu*“. „*Ačkoli otec vyrostl v dvojjazyčném prostředí a ovládal češtinu slovem i písmem, nebyla pro bývalého sekčního radu téměř žádná šance, aby jako právník našel v republice práci a byt.*“⁷⁷

Gerda Eckelt popisuje náboženskou toleranci, kterou cítila v Čechách. Navštívila i synagogu, protože měla hodně židovských spolužáků, a evangelický kostel, přestože byla katolička. „*Byla znatelná nesmírná náboženská tolerance. U nás v Čechách neexistoval náboženský fanatismus, nýbrž přirozený respekt a úcta před každou jinou vírou. Jiné mravy jsem poznala až později v Německu, proto jsem tam také přestala chodit do kostela.*“⁷⁸

Velký prostor věnuje Gerda Eckelt podílu jednotlivých etnik na situaci v první republice. „*Chtěla bych se vědomě vyhnout slovu nacista, neboť na tom, co se stalo, neseme vinu všichni. Začalo to rozbitím rakousko-uherské monarchie, na tom měli Češi podstatný podíl. Chtěli mít svůj samostatný národní stát. Masaryk, zprvu obhájce mnohonárodnostního státu, bohužel podlehl vlivu nacionálně sebevědomých jedinců, především Edvardu Benešovi, který je také zodpovědný za vyhnání Němců z ČSR a s tím spojené vyvlastnění v roce 1945. Ale i Němci se provinili. Ve své neutěšené situaci, kdy po roce 1918 byli proti své vůli, částečně na základě nepravdivých údajů Čechů vtěsnáni do československého státu, se jim zdálo přihlášení k německví – opět nacionální idea - z jejich hlediska jediné, oč je třeba usilovat. V této době také Hitler upevňoval své imperium, založené na superpotenci německého národního sebevědomí a uchopení moci! Většina Němců v ČSR byla nadšena, doufala v obrat, v únik ze současných podmínek cizího státu, ve kterém jim byla přidělena podřadná úloha. Připojení Sudet k německé říši bylo provázeno velkým jásotem a nadšením téměř všech zúčastněných. To byla odpověď na bezpráví ze strany Čechů v roce 1918.*“⁷⁹Na druhou stranu jí vadí, že se Němci

⁷⁶HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.s. 11.

⁷⁷Tamtéž. s. 27

⁷⁸ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albis international, 1998. ISBN 80-86067-27-7. s. 30.

⁷⁹

Tamtéž. s. 34.

do Sudet snažili vnést „*německou kulturu*“. ⁸⁰Je pyšná na sudetoněmeckou kulturu a odmítá pořádky, které do Ústí přinesli v roce 1938 Němci. Nevzpomíná si na nějaké neshody s Čechy. „*Spíš bych řekla, že oba národy žily zcela mírumilovně vedle sebe. Vzhledem k jazykovým obtížím ovšem neexistoval těsnější kontakt. Každý měl svůj okruh přátel a své možnosti společenského styku*“⁸¹, při kterých se vzájemně nerušili. V divadle i kinech se hrála česká představení a nakupovalo se v obchodech u „*našinců*“.⁸²Rodiče se smířili s novým státním zřízením, i když srdcem zůstali Rakušany.

O vzájemném soužití vypovídá historika jejího pobytu v české rodině., kde se měla naučit státní jazyk. Jazykové pobyty děti byly většinou „*handly*“.⁸³ Za její pobyt tatínek ale platil a v Kralupech byla nadšená. Paní Z. (autorka neuvádí celé jméno, pouze iniciálu) byla vdova a byla velmi laskavá. Návštěvy skončily, když jí jednou rozzlobená paní Z. řekla: „*Mizerná hitlerovská holko!*“⁸⁴ Nezlobí se za to na ní, za vinu to dává její dceři Máně, která „*byla v Sokole a zanášela dom nacionální smýšlení. Také já jsem později podlehla nacionalismu, ale to mělo jiné důvody. Začala jsem být ovlivňována názory, které z říše pronikaly ke všem Němcům žijícím mimo Německo.*“⁸⁵

Jiří Šosvald v některých věcech s oběma Němkami příliš nesouhlasí, názorově má nejbližší k Bedřichu Rohanovi. Říká, že „*shlušných Sudetáků zrovna moc nebylo*“⁸⁶. Na druhou stranu oceňuje pracovitost lidí žijících v pohraničí, bez ohledu na národnost. „*Víte – ať byli lidé v pohraničí – nás včetně – jacíkoli, liní nebyli a ve srovnání s vnitrozemím u nás i v Raichu to byli štiky ve stojatých vodách.*“⁸⁷Všechno bylo čisté a upravené. V nové republice Němci nevěděli co, jak a kam. „*Nová republika se jim nezdála, poražené Německo mělo svých starostí dost a vůbec je nechtělo. Historické hranice nikdo nezměnil, a tak se stali občany ČSR. Průmyslové a pracovité pohraničí se octlo v nečekané konjunktúře. Dalo by se říct, že do konce dvacátých let a nějakého toho týdne let třicátých panoval v našem regionu docela obstojný status quo a v publikacích z té doby převažovala loyality vůči Praze. Ústeckým starostou byl sociální demokrat Pölzl, starostou Neštěmic byl Čech, Velkého Března Němec a nikomu to nevadilo. V hospodě nad pianem visely housle a hrálo se a zpívalo tak i onak.*“⁸⁸

80 Tamtéž. s. 34.

81 Tamtéž. s. 45.

82 Tamtéž. s. 45.

83 Tamtéž. s. 51.

84 Tamtéž. s. 54.

85 Tamtéž. s. 55.

⁸⁶ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albis international, 1993. ISBN 80-900 838-2-X. s. 97

87 Tamtéž. s. 32

88 Tamtéž. s. 33

Každý z autorů se také věnuje konci republiky. Bedřich Rohan uvádí, že všechna smíšená německo-židovská přátelství vzala ve druhé polovině třicátých let za své. Z jeho úhlu pohledu mu osvoboditel Hitler ukradl právo na život a příbuzné poslal do Osvětimi. Jiří Šosvald píše, že ani nástup Konráda Henleina nebyl v Ústí nijak rychlý, přestože lidé viděli rozdílnou životní úroveň tady a v Německu. On sám měl v domě jednu z prvních nacistek, která dosáhla toho, že při prodeji cukrovaru německé společnosti dostal tatínek s dalšími Čechy výpověď. Na podzim 1938 byl ve škole jen pár dní, protože přišel Mnichov a z Ústečanů se staly zfanatizované davy. Dle jeho vzpomínek se v jeho hracím domečku na zahradě na Větruši v roce 1938 schovávali před deštěm čeští vojáci a jednoho z nich zastřelil henleinovec. To ho velmi ovlivnilo a šokovalo, neboť se do té doby domníval, že je ve svém domečku v bezpečí. Po příchodu wehrmachtu Němci instalovali na náměstí kuchyně, kde dávali místním Němcům „šlichtu, když si tyto oběti československého útaku k fasované šlichtě čichli, vylejvali ji do kanálů.“⁸⁹ Gerda Eckelt popisuje dvojí setkání s Konrádem Henleinem, připadal jí jako milý a tichý a zdrženlivý muž a bylo jí líto, když se dozvěděla o jeho smrti. Byl podle ní pouze nástrojem propagandy. Obsazení města wehrmachtem 9. 10. 1938 popisuje jako veselici - vyzdobené Ústí, davy lidí, Němci hází bonbóny. Zároveň odcházeli čeští vojáci. Potvrzuje slova Jiřího Šosvalda o nechutném jídle rozdávaném sudetským Němcům a to, že tady byl blahobyt. Byla povolána, aby balila bavorskou pomoc „strádajícím“ Sudetům, kterou nikdo nepotřeboval, komentuje to ironicky: „*My a strádající.*“⁹⁰ Tatínek Johann Herzogenber odmítl při příchodu Němců vyvěsit vlajku se slovy: „*Vlajka s hákovým křížem na můj barák nepřijde!*“⁹¹ Přesto vyzdobili dům, a když přišli Němci, zažila, jak byli vyvlečení ti, kteří nebyli nacisté. Poslední dny československé republiky mířil voják na jejího bratra, protože šel do školy v bílých podkolenkách. Přestože se tehdy velmi bála o život, líčí to jako historku „*o bezelstnosti na jedné straně a o obavách na druhé.*“⁹²

Co se týká zvládnutí jazyka, všichni čtyři se domluvili i druhým jazykem. Gerda Eckelt uvádí, že ve škole češtinu jako státní jazyk měli a rodiče jí a sestře vysvětlili, že je „*naprosto nutné zvládnout státní jazyk, abychom porozuměli nejdůležitějšímu a dovedli se dorozumět.*“⁹³ Sestra šla do klášterní školy v Kutné Hoře, kde se naučila česky, o sobě říká: „*Od svých třinácti let jsem musela o prázdninách na 4 až 6 týdnů do Čech. Byla jsem tam šestkrát za sebou až do*

⁸⁹ Tamtéž. s. 98

⁹⁰ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1998. ISBN 80-86067-27-7. s. 94

⁹¹HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.s. 68

⁹² Tamtéž. s.70

⁹³ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1998. ISBN 80-86067-27-7. s. 37

*maturity. Vždycky jsem se tam měla velmi dobře.*⁹⁴ Podle Johannы Herzogenberg její nejstarší bratr August uměl skvěle mluvit česky, ale o psaní nic nevěděl, takže profesor Taussig na reálném gymnáziu předváděl pravopis podle Augusta ještě mnoha dalším ročníkům studentů. Jako chůvu měla Češku Toni, takže pravděpodobně ve 4 letech hovořila lépe česky než německy a některá slova z dětského světa jí utkvěla v češtině. Školní výuka probíhala doma, rodiče zaměstnali učitelku Buberlovou a byla v němčině. „*Čeština, kterou jsme jako státní jazyk měli ovládat slovem i písmem, byla trochu obtížnější.*“⁹⁵ Přesto z ní v roce 1938 maturovala. Bedřich Rohan hovořil česky velmi dobře, dokonce doučoval češtinu děti henleinovců. Zajímavý pohled má Jiří Šosvald, když říká, že do Ústí přicházeli profesoři z vnitrozemí učit Čechy česky, neboť mluvili pohraničním jazykem. „*Vždyt' ještě naši rodičové chodili ze Šenprýznu na špacír do Ausika, v neděli přes Ferdinandku a Hotoviz do Tyrmic nebo za tetou do Karbic. Ze špajzu si vzali knaka a šli do háfnu plajchovat tyštůchy nebo do Nestomic do Kchýna.*“⁹⁶(Rodiče chodili z Krásného Března na procházku do Ústí, v neděli přes Ferdinandovu vyhlídku do Hostovic nebo do Trmic nebo za tetou do Chabařovic. Ze spíže si vzali naloženou rybu a šli bělit do přístavu ubrusy nebo do Neštěmic do kina, překl. autor.) Mluva v Sudetech byla specifická i u Němců, dá se s troškou nadsázky říct, že obě etnika hovořila sudetštinou.

4.2.2 Vztah k městu

Ústí popisují všichni jako krásné město, se spoustou zeleně a nádherným okolím. Gerda Eckelt ho například nazývá „*milované rodné město.*“⁹⁷ Ústečané byli nesmírně pyšní na své město, zejména na stavby, které vznikaly, třeba na první mrakodrap, který sice brzy předčil ten zlínský, ale i tak na správní budovu Spolku pro chemickou a hutní výrobu byli pyšní. Ve městě bylo pět velmi bohatých podnikatelských rodin, německých i židovských, vzájemně mezi sebou někde i spřízněných, které se předháněly v tom, kdo co pro město udělá. Zejména na Weinmannovy a Petschkovy vzpomínají všichni. Obě rodiny byly židovské, ale v Ústí to nikomu nevadilo. Pro město postavili nemocnici, plicní sanatorium, dům pro šestinedělky, nádhernou knihovnu. Bedřich Rohan se za emigrace setkal se Stellou Weinmannovou a ta mu řekla, že dobu v meziválečném Ústí nenáviděla, snažila se překonat propast mezi „*velkými a*

⁹⁴

Tamtéž. s. 37

⁹⁵HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.s. 18.

⁹⁶ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X. s. 93.

⁹⁷ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1998. ISBN 80-86067-27-7. s. 92.

*ostatními*⁹⁸ a vyhledávala pro své děti mezi ostatními spolužáky přátele. Gerda Eckelt vzpomíná, že v roce 1928 Jakob Weinmann zemřel a na Maternově náměstí byl velký smuteční průvod, podobné množství lidí se sešlo, až když vítali příchod Němců 9. 10. 1938. Všichni čtyři si příslušníků obou rodin nesmírně váží.

Všechny čtyři paměti obsahují vzpomínky na krásný střed města, zejména Maternovo (dnes Lidické) náměstí s krásnou kašnou, překrásnou knihovnou a palácem Ressource, kam chodili všichni tančit. Knihovnu a palác postavil Jakob Weinmann. Jiří Šosvald zmiňuje hodně zeleně, překrásné parky. Všichni vzpomínají i na ústecké tramvaje, zejména na přeplněnou linku číslo 1 na Telnici, která vozila Ústečany za zimními sporty a která se stala dějištěm největšího tramvajového neštěstí v Československu. Nicméně podle pamětí všech bylo normální chodit co nejvíce pěšky. Tři pamětníci zmiňují, že chodili nakupovat oblečení k židovskému obchodníkovi panu Pickovi do OPA, bylo to proto, že oblečení bylo nesmírně kvalitní, takže podle všech nebyl důvod řešit jazyk prodávajícího. Ani jeden z autorů neuvádí, co zkratka OPA znamenala. Na zámeček do Brné si ho nechali dovážet.

Všichni pamětníci popisují také svůj rodný dům, všichni ho vidí dětskýma očima, jako to nejkrásnější místo, kde žili. Dnes už domy buď nestojí, nebo jsou v havarijním stavu. Právě na osudech jejich domů lze ukázat rozdíl mezi Ústím mezi válkami a tím dnešním. Jiří Šosvald bydlel nejprve v české čtvrti Krásné Březno u přístavu. Těžko říci, jestli jeho dům stojí, protože se nachází uprostřed jedné z nejhorších ústeckých „vyloučených lokalit“ a je velmi nebezpečné tam chodit. Poté se přestěhovali do čtvrti pod Větruší, ale tu včetně jeho domu zničila bomba při americkém náletu v dubnu 1945. Gerda Eckelt bydlela v Dlouhé ulici, její rodný dům byl zbourán v 80. letech a dnes tam stojí velmi nevzhledná a Ústečany vysmívaná betonová budova krajského úřadu zvaná vana. Dům rodiny Bedřicha Rohana v Teplické (dnes Revoluční) ulici byl zasažen bombou v roce 1945 a dnes je tam nehezské nákupní centrum vybudované v duchu socialistického realismu. Zámeček v Brné, kde žila Johanna Herzogenberg, ještě stojí. Bývala to v 80. letech oblíbená výletní restaurace, ale už více než deset let chátrá a je útočištěm bezdomovců. Otcovo zahradnictví je zčásti opuštěné a zčásti stále jako zahradnictví slouží. Rodina Herzogenbergových také nechala v Brné (Brná je součástí města) vystavět kapli, která ve druhé polovině dvacátého století chátrala, paní baronka ji v 90. letech zrestaurovala a dnes je ozdobou Brné.

⁹⁸ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9. s. 45.

4.2.3 Rodinný život

Vzhledem k tomu, že všichni pamětníci dospívali v této době, věnují podstatnou část paměti vzpomínkám na rodinu – na své rodiče, sourozence, příbuzné, rodinné tradice a zvyklosti. Rodinné prostředí pro ně spolu s pozdějšími spolužáky bylo důležité. Všichni ho cítí jako bezpečné útočiště, tady se zjevně nejvíce projevuje idealizace vzpomínek, nikdo nevzpomíná na nic špatného, rodiče vidí jako bezchybné, pracovité a statečné bytosti.

Nejuzavřenější komunitu tvořila šlechtická rodina Herzogenbergů. Paní baronka věnuje velkou část vzpomínek původu, vzpomíná na maminku i tatínka a na zámek Sychrov, kde ráda pobývala a kde se i narodila. Na všechny vzpomíná s láskou, rodina je pro ni velmi důležitá. Měla šest sourozenců, dva nejstarší byli z prvního otcova manželství, doma tedy pobývalo většinou pět dětí. V Brně měli chůvu a potom domácí učitelku a do školy chodili až na druhém stupni. Bohatý strýc Alain koupil pro svého kmotřence v Brně prostornou vilu s velkým zahradnickým podnikem, který tatínek ještě rozšířil, podnik byl velmi úspěšný a jeho prostřednictvím se do Čech dostala „vánoční hvězda *Poinsettia*.“⁹⁹ Maminka, která byla před svatbou učitelka v mateřské škole, se v roce 1969 vrátila na Sychrov, kde ji přijaly s úsměvem bývaléžačky z mateřské školy, kde maminka učila. Mluvílo se „*samožřejmě v češtině*.“¹⁰⁰ Protože čtvrt' Brná je daleko od centra a tehdy tam jezdil pouze vlak, nemohla se Johanna ve městě účastnit večerních a odpoledních aktivit se svými spolužáky. Děti také musely pomáhat v zahradnictví a na zahradě si i hrály. V rodině se šetřilo, protože žili z nepřilíš vysoké penze otce, kterou vyplácelo Rakousko spolu s Československem. K tomu byly příjmy ze zahradnictví a dary příbuzných.

Jiří Šosvald vzpomíná na dětství v Krásném Březně zejména v souvislosti v přístavem a sportem. „*O fotbalové hřiště se dělily čtyři kluby – české i německé, a dokonce smíšený a vycházeli spolu v pohodě*.“¹⁰¹ Společně s Rohanem vzpomínají, jak do přístavu připlouvaly lodě plné jablek, hrušek a dalšího ovoce a matky s nákupními koši přicházely k řece, aby nakoupily zralé ovoce. Podobnou vzpomínku má i Gerda Eckelt. Rodina Šosvaldova byla velmi pracovitá a měla pronajaté ovocné stromy, říká, že hlad nemusel mít nikdo, kdo se jen trochu snažil. Podle něj se žilo klidněji a skromněji. Maminky byly doma a vytvářely teplo uklizeného domova. Stejně milé vzpomínky má na dům pod Větruší, kde si vyrobil tajný domeček.

⁹⁹HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.s 42.

¹⁰⁰

Tamtéž. s. 37.

¹⁰¹ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X. s. 18

Také Gerda Eckelt vzpomíná na dětství a mládí v centru města. Tatínek byl novinář *Aussiger Tagblattu*, maminka byla jako všechny maminky v té době doma. Její sestra byla o hodně starší a v pozdějších letech byla vdaná v Praze. Měli pomocníci v domácnosti. Ráda vzpomíná na dovolené ve Starých Splavech i na své pobyty v českých rodinách. Tady se dostávám k otázce léčby dětských nemocí. Většinu nemocí léčily maminky, tatínek Bedřicha Rohana byl lékař. Gerda Eckelt vzpomíná na situaci, která ji mrzela. Jako krátkozraká přehlédla na ulici rodinného lékaře Žida a pak se mu běžela omluvit. Zajímavá je vzpomínka Gerdy Eckelt na netradiční léčbu. Děti s černým kašlem bylo zvykem vyvádět do Tovární ulice, protože tamní chemický smrad byl údajně léčivý.

Obě ženy vzpomínají na katolický svátek Božího těla – nádherně vyzdobené město a krásné šatičky a košíčky plné květin. Johanna Von Herzogenberg vzpomíná, že nikdo neměl krásnější květiny než ona a její sestry. Jiří Šosvald chodil v Krásném Březně do kostelíka, kde byl farářem „*pán neurčité národnosti, který neuměl česky ani německy.*“¹⁰² Pokud mluví o sakrálních stavbách, je to v souvislosti s hudbou, kterou miloval a které se celý život věnoval.

Rodina Rohanova byla velmi intelektuálně a kulturně založena. Tatínek byl lékař a do Ústí přišel v roce 1911. Bedřich měl jednoho bratra. Domů k nim chodili umělci a intelektuálové, rodina pak poskytovala útočiště lidem prchající z Německa. Velkou část paměti tvoří právě vztah autora k divadlu a hudbě a je popsán v jiných kapitolách.

To, co nakonec spojuje všechny rodiny, jsou švestkové knedlíky. Mluví o nich všichni čtyři, paní Rohanová jimi dokonce byla vyhlášena a zvala na ně i hosty. Vařily se bez ohledu na jazyk či národnost. V Ústí se nevařily knedlíky jahodové. Švestkové knedlíky jsou sudetská specialita a možná jedním z důkazů pro existenci svébytné sudetské kultury.

Nakonec se zastavím u oslav Vánoc. Bedřich Rohan o nich nepíše z pochopitelných důvodů, ostatní tři ano. Velmi záležet si na oslavách daly Herzogenbergovi. Celý dům byl ozdobený jedlovými větvickami. Slavilo se prakticky celý Advent. Rodina postavila v Brné kapli, tak chodili na nedělní mše. Peklo se cukroví, vánočka, kynutý pletenec s kandovanou kůrou, rozinkami a mandlemi. Na Štědrý den chodily děti do vsi s dárky – byly to jedlové větve s cukrovím a nezabalené měkké dárky, většinou vlněné – do rodin, kde bylo hodně dětí. Značný prostor je věnován popisu oslav štědrého večera – převlékání se a zkrášlování, čekání na dárky. Při nadílce u stromečku se zpívalo německy i česky a při nadílce byla i česká služebná děvčata. Pak následovala modlitba a rozbalovaly se dárky – děti byly podle věku odvedeny ke stolu, kde

¹⁰²ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X. . s. 22

byly jejich dárky. Rodiče odešli k druhému stromku, který „*Byl pro lidi*“,¹⁰³ také tam se rozbalovaly dárky. Rodiče měli svůj stůl na dárky. Pak se stromeček sloužících děvčat odnesl do jejich pokoje a jedlo se - večere byla slavnostní, ale postní. Pak se šlo na půlnoční. Druhý den ráno byla opět bohoslužba, u snídaně se nakrojila vánočka a byl mohutný oběd. Vánoce u Eckeltů probíhaly tak, že nejprve byla večere, nepříliš sytá, nikdo nevstával od večere a kolem půl sedmé byla nadílka u rozsvíceného stromečku – pak se pil grog a čekalo se na zvonění kostelního zvonu Zuzana. Vzpomíná na mamčin herinkový salát a párečky. Druhý den se chodilo na návštěvy, byl slavnostní oběd. Jiří Šosvald Vánoce popisuje v podstatě stejně, jen večere byla slavnostnější. Nehovoří o stromečku, zato si vzpomíná na to, že na Vánoce měl ředitel cukrovaru pan Fiška na verandě vánoční stromek, který svítil už od pěti od rána.

Oslavy Vánoc v německých rodinách potvrzuje i pamětník Karl-Heinz Kralowetz. Začínalo se oslavou Adventu. Pekly se vánočky, ve škole se zpívaly koledy. Dárky nosil Ježíšek, chodilo se na půlnoční. Také zmiňuje herinkový salát, sváteční pokrmy přišly na řadu až 25. 12. V každé rodině to bylo něco jiného, u Kralowetzů to byla vepřová se zelím. Na první svátek vánoční přicházeli příbuzní o oni zase k nim. Na štědrý den se šlo na půlnoční mši.¹⁰⁴

4.2.4 Škola a spolužáci

Všichni čtyři pamětníci chodili v meziválečném období do školy. Například na kornout sladkostí vzpomínají Čech Jiří Šosvald i Němka Gerda Eckelt. Všichni vzpomínají na svá školní léta rádi a s nostalgií. Popisují učitelské sbory i svoje spolužáky. Všichni mluví o tom, že mezi spolužáky měli Čechy, Němce i Židy, všichni se spolu kamarádili. Všichni chodili na gymnázium, Gerda Eckelt přešla později na obchodní akademii. Mezi ústeckými učiteli vynikal učitel češtiny Taussig, na kterého vzpomínají všichni. Všichni zmiňují, že někteří učitelé se stali nacisty, někteří byli nacisté, ale nikoliv antisemité, někteří další museli odejít kvůli židovskému původu. Hezky vystihuje situaci Johanna Herzogenberg. Chodila do smíšeného reálného gymnázia stejně jako bratři, ve třídě, kde byla jedna třetina dívek, bylo celkem sedm různých vyznání. Profesor Taussig byl žid, skvělý pedagog, měl přezdívku Franta (i u Rohana). Židovský spolužák jí počmáral sešit a ona ho nazvala „*Ty svině židovská*“,¹⁰⁵ skončila za to v ředitelně a rodiče se omluvili a doma ji pokárali a vysvětlili jí, že mají spoustu židovských

¹⁰³HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.s. 49.

¹⁰⁴KINDLOVÁ, Veronika. *Jak slavili Vánoce sudetští Němci* [online]. 15.12.2014 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <https://sever.rozhlas.cz/jak-slavili-vanoce-sudetsti-nemci-6858214>

¹⁰⁵HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.s. 54.

přátel. Poválečné setkání třídy se v roce 1950 konalo v Mnichově, v roce 1993 v Ústí. Gerda Eckelt oceňuje na svých dvanácti českých spolužácích z německé obchodní akademie, že maturitu skládali v cizím jazyce.

Událostí, kterou zmiňují všichni čtyři, je tragická dopravní nehoda z roku 1937, při které zemřeli jejich spolužáci. Gerda Eckelt věnuje této události jednu větu, ale ostatní tři ji rozebírají podrobně. Rohan píše, že měl kamaráda Fritze Hudla, všestranně nadaného kluka, který zemřel při dopravní nehodě v roce 1937. Chlapec z jezdeckého klubu Reit klub zu Aussig chtěl svým kamarádům ukázat, jak dokáže řídit nový vůz svého otce a ve stokilometrové rychlosti havaroval. Jeden ze synů významného průmyslníka Weinmanna byl mrtev, jeden těžce zraněný a zemřel také Fritz. „*Sein Todwar mein erstes großes Leid*“.¹⁰⁶(Jeho smrt byla mým prvním velkým utrpením.)Johanna Herzogenberg vzpomíná na spolužáky Petra a Franze Weinmannovi, „*kdy Peter zemřel při autonehodě a my jsme tenkrát všichni šli do synagogy na smuteční bohoslužbu a také na pohřeb. To bylo poprvé a i na dlouhou dobu po válce také naposled, co jsem byla v synagoze.*“¹⁰⁷ V podání Jiřího Šosvalda vypadá událost tak, že, „*někdy v dubnu osmatřicátého se k nám do třídy vrátil Frantík Weinmann, vyspravený a slepený jako rozbitý džbán. Jeho bratra Petra, toho vzácně prima kluka, se po podzimní tragické autohavárii zachránit nepodařilo. Když zamklý a netečný Franta zasedl do své lavice a vedlejší sedátko jeho bratra zůstalo prázdné, bylo nám huř než jemu.*“¹⁰⁸

4.2.5 Řeka

Život v Ústí nad Labem do značné míry ovlivňovala řeka Labe. Labe bylo přepravní tepnou i místem pro sport a relaxaci. Všichni čtyři autoři paměti řeku zmiňují, všichni na ni vzpomínají s láskou a nostalgicky. V pracích Jiřího Šosvalda a Bedřicha Rohana se objevují vzpomínky na povodně. Oba vzpomínají, že je jako děti nesmírně bavilo, že se v některých částech města chodilo po úzkých lávkách, Rohana dokonce maminka nebo chůva brávaly ještě v kočárku, aby se na ně podíval.

Oba také vzpomínají na řetězový parník, který byl zvláštností lodní dopravy po Labi. Bedřich Rohan ve vzpomínkách uvádí, že byl pyšný na to, když jim pan učitel řekl, že Ústí je největší vnitrozemský přístav v Evropě. Důležitý byl přístav zejména pro Jiřího Šosvalda, žil

¹⁰⁶ROHAN, Bedřich. *Aussiger Schoulet: Geschichten und Erinnerungen eines alten Aussigers*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 2001. ISBN 80-86067-55-6. s. 40.

¹⁰⁷HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.s. 51.

¹⁰⁸ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X. s.97.

ve čtvrti Krásné Březno, kde právě přístav byl. Jako dítě tam trávil spoustu času u vody, podle něj tam panoval čilý ruch i v noci (Ústí se říkalo Malá Paříž či Malý Hamburk). Řeka byla tak čistá, že na jejích březích plajchovali (bělili) prádlo. Na lodě také chodili pro ovoce – balili jablka a za to si mohli odnést, kolik unesli. Úplně stejně na to vzpomíná i Bedřich Rohan, do přístavu připlouvaly lodě plné jablek, hrušek a dalšího ovoce a matky s nákupními koši přicházely k řece, aby nakoupili zralé ovoce.

Jiří Šosvald uvádí historku, ve které je jednak dobře vidět ústecký dialekt, jednak vztah autora k Němcům i k řece. V zimě koukali, jak plavou kry. „*Jednomu Němčikovi se zamotala hlava a spadl dolů. Nás to moc nevzrušilo, protože každý kluk od háfnu plavat umí a ta trocha ledu může plavce jen povzbudit.*“ Někjaký muž ho chtěl zachránit a stáhnul omylem do vody ještě jednoho chlapce. Ten netušil, co se děje a začal s mužem bojovat o život. „*Druhého dne se skvěla v ústeckých německých novinách fotka suchého hasiče v uniformě a textem o tom, jak zachránil životy dvou chlapců z rozpoutaných živlů. Od té doby novinám dvakrát nevěřím.*“¹⁰⁹

Všichni čtyři vzpomínají na řeku jako na místo zaslíbené sportu a letním radovánkám. Johanna Henzogenberg se chodila koupat se svými sourozenci na koupaliště do Brné, protože jejich zahradnictví leželo u vody, trávil tam spoustu času. Jiří Šosvald, Bedřich Rohan i Gerda Eckelt trávil léto na koupališti u Šorše (Šosvald), Žorže (Eckelt), i Schorsche (Rohan). Bylo to přírodní koupaliště postavené z části na pontonech či vorech přímo pod železničním mostem. Shodují se v tom, že to bylo překrásné a zábavné místo. Řeka zjevně byla prostředí, kde se běžně bez problémů potkávaly pracovně i při odpočinku příslušníci všech národností bez toho, že by to někdo nějak komentoval, či se nad tím vůbec zamýšlel.

4.2.6 Umění a sport

Centrem kultury bylo Ressource. Palác, na jehož místě teď stojí budova magistrátu, skrýval ve svých útrobách sály, restauraci, výčep ve sklepě a pořádaly se tam taneční hodiny. Na tomto se shodli všichni čtyři. Na Ressource vzpomínají všichni, všichni tam chodili tančit. Pokud bychom hledali místo, které navštěvovali příslušníci všech etnik, pak to byl Ressource s jeho tanečním sálem. Nikdo z pamětníků nezmiňuje, že by se při tanci rozlišoval jazyk tanečníků. Bohužel tento palác byl zničen bombardováním z roku 1945.

Ústecké divadlo je další místo, které zmiňují všichni. Byla tu wagnerovsky orientovaná opera a všichni se o něm alespoň letmo zmiňují. Bedřich Rohan a Jiří Šosvald píšou o divadle i

¹⁰⁹ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X. s.13.

hercích obsáhle, zmiňují, že ústecké divadlo bylo přestupní stanicí pro herce utíkající před Hitlerem z Německa. Mělo proto vysokou úroveň. Téměř do konce první republiky bylo každému jedno, že jsou to Židé. Situace se vyostřila na konci třicátých let, Bedřich Rohan ve svých pamětech vzpomíná na herce a pracovníky divadla v Ústí, kteří jako Židé uprchli z Německa a usadili se v Ústí nad Labem. Také na oblíbené herce a jejich osudy v průběhu války, v tomto případě s akcentem židovského původu. Jiří Šosvald líčí návštěvu Konráda Henleina tak, že zfanatizovaný dav 1938 zaútočil na divadlo, ve kterém se právě hrála divadelní hra Matka od Karla Čapka.

Kromě divadla profesionálního bylo v Ústí několik amatérských souborů, Bedřich Rohan vzpomíná, jak v roce 1933 účinkoval ve hře ochotnického spolku Deutsche Bühne „Emil a detektivové“ Dostal roli Emila se slovy: „*Je přece také blondatý a modrooký, a vypadá jako správný německý kluk.*“¹¹⁰ Dle vzpomínek obou pánů bylo ve městě několik kabaretů a kin, do kterých chodili Češi i Němci současně. Jiří Šosvald uvádí také množství dechovek, které zjevně byly kvalitnější v českém provedení, podle jeho slov: „*Kam se Němci hrabali.*“¹¹¹

Bedřich Rohan pocházel z uměnilovné rodiny, popisuje tatínkovo členství ve spolku Schlaraffia – tatínek bral členství velmi vážně, a protože tam občas směly manželky a děti, seznámil se Bedřich s mnoha uměnilovnými lidmi. Ve spolku, stejně jako v BSG (původně spolek starých mládenců) se nikoho „*nevypřádali na víru, rasu, politiku nebo světový názor*“¹¹² a hovory o politice byly zakázány. Rodina pomáhala židovským uprchlíkům z Říše. Seznámil se s mnoha umělci, byl účastníkem téměř utajených setkání a přednášek a recitálů.

Oba muži se také vyznávají ke své lásce k malíři Gustavu Doerellovi, oba toužili mít jeho obraz doma. Gustav Doerell maloval velmi malebně labské údolí. Bedřich Rohan, největší milovník umění mezi pamětníky, také vzpomíná na Ernsta Neuschula – nejvýznamnějšího ústeckého umělce, který portrétoval Stalina i Masaryka, jeho výstavu v roce 1937 před vernisáží zničili ústečtí nacisté, neboť byl Žid.

Co se týká sportu, všichni čtyři, jak jsem již uvedl, milovali léto u Labe. V zimě se mohli potkat na Telnici. To je lyžařské středisko nedaleko Ústí a jezdila tam tramvaj číslo 1. Na lyžování na Telnici vzpomínají všichni čtyři, byla to zřejmě velmi oblíbená činnost. Tramvaj byla v zimě přeplněná (Eckelt, Šosvald), Jiří Šosvald vzpomíná, že „*mladici museli na konci*

¹¹⁰ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9. s. 105

¹¹¹ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albis international, 1993. ISBN 80-900 838-2-X. s. 90

¹¹²ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9. s. 68.

vyskákat a vytlačit tramvaj s dámami. ¹¹³Jiří Šosvald přiznává, že na lyžování byli lepší Němci, uvádí, že až dokonce nebyl na závodech mezi sportovci nacionalismus, všichni byli Ústečané.

Kromě Johanny Herzogenberg zmiňují ostatní tři také tenisové kurty na Větruši. Větruše je výletní zámeček, po sametové revoluci byl opraven a nyní je opět oblíbeným místem procházek, obnoveny byly i tenisové kurty. Ty meziválečné byly oblíbené, protože byly otevřené všem, to, že nebyly antisemitské, zmiňuje Bedřich Rohan, že byly i pro Čechy Jiří Šosvald. Velmi populární bylo veslování. V Ústí byly 4 veslařské spolky, uvádí Bedřich Rohan, tři německé (z toho jeden zakazoval členství Židům) a jeden český. Veslování bylo u Ústečanů oblíbené bez ohledu na národnost. To potvrzují také veslující Jiří Šosvald a Gerda Eckelt, která veslovala velmi ráda a byla členkou vaňovského veslařského klubu (existuje dodnes, pozn. autora). Gerda Eckelt a Bedřich Rohan zmiňují své cvičení ve spolku Turnverein. Existovalo jich v Ústí podle Rohana několik s různou mírou antisemitismu. Gerda Eckelt věnuje velký prostor popisu svých aktivit v Turnverein, byla dokonce vedoucí.

Na čem se shodnou všichni čtyři, je krásné okolí města. Všichni čtyři nadšeně píšou o nedělních výletech s rodinou, které obyvatelé města brali jako samozřejmost. Výlety do Krušných hor i do Českého středohoří či podél Labe všichni čtyři líčí jako velmi krásné (i dnes je to jeden z hlavních důvodů, proč se mnoho lidí ještě neodstěhovalo z Ústí, pozn. autora). Nejdlejší výlety s tatínkem absolvovala Johanna Herzogenberg, některé byly i několikadenní a spali při nich v přírodě.

4.3 Shrnutí

Práce se zabývá rozdíly a shodami mezi jednotlivými vzpomínkami. Na začátku práce jsem si stanovil výzkumné otázky. V souhrnu na ně stručně odpovím a zobecním to, o čem tato práce pojednává. Ještě jednou zdůrazním, že nechci zobecňovat a uvedené odpovědi se týkají pouze memoárů.

1.Bylo meziválečné Ústí příjemným místem pro život? Podle všech pamětníků bylo. Bylo to město, kde se mecenáši předháněli v jeho zvelebování, kde byla spousta možností pro sportovní vyžití, bohatý kulturní život. Vznikaly nové honosné budovy, město bylo plné zeleně. Krásné okolí bylo ideální pro tehdejší masovou zábavu – výlety podél Labe i na hřebeny Krušných hor a Českého středohoří. Obyvatelé byli pracovití, díky přístavu i průmyslovým podnikům nebyla nouze o práci. Do poloviny třicátých let se všechna etnika bez větších nebo silnějších problémů tolerovala. Masově vznikaly školy české i německé školy, bylo zde velké

¹¹³ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albis international, 1993. ISBN 80-900 838-2-X.s. 77

kulturní vyžití, do poloviny třicátých let se příliš neřešila národnost, ačkoliv to nelze tvrdit absolutně (viz pátý bod).

2. V odpovědi na otázku, jak složité bylo soužití různých etnik, je třeba říci, že podle pamětníků se obyvatelé Ústí vzájemně respektovali. Ze vzpomínek pamětníků lze vydedukovat, že při vzniku republiky byli zdejší obyvatelé situací zaskočeni a v jejich okolí došlo k excesům, které zejména u německy mluvících lidí nemohly zůstat bez negativní odezvy. S tím, jak se situace stabilizovala a s hospodářským rozkvětem se MY a ONI naprosto stírala a důležitý byl běžný každodenní život, který si všichni napříč etniky snažili zpříjemnit. Byla místa, kam chodilo německy mluvící obyvatelstvo, byla místa česká, ale byla i místa a nebylo jich málo, kde se potkávali bezproblémově všichni. Chodili nakupovat do stejných obchodů. Navštěvovali společně taneční sály, knihovnu i třeba lyžařské tratě. Komunikovali v běžném životě napříč etniky a zlom přinesl až růst nacionalismu v souvislosti s nástupem Adolfa Hitlera. V podstatě už přestávaly existovat důvody pro nenávisť mezi oběma etniky, ale tzv. velké dějiny najednou velice zkomplikovaly život v Ústí. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že podle pamětníků se Němci v situaci, která nastala po roce 1918, přizpůsobili tím, že se naučili česky, ale musela v nich zůstat pachů z toho, že k tomu byli v podstatě dotlačeni existenčními důvody, a ne protože by sami chtěli používat češtinu.

3. Byly mezi etniky průsečíky v běžném životě? Smutným paradoxem zůstává, že na konci třicátých let, kdy se blížila válka, vyrostla podle pamětníků ve městě generace, která se už domluvila oběma jazyky a největší hendikep pro Němce žijící v Československé republice a pro Čechy žijící v Sudetech - neznalost jazyka - už snad pomalu přestávala být problémem. Vzhledem k tomu, že se lidé přizpůsobili nastalé situaci, tak německy mluvící obyvatelé posílali své děti kromě povinné výuky češtiny ve škole do vnitrozemí k českým rodinám na prázdniny, popř. měli české služebnictvo a Češi v Sudetech rozuměli německy z kontaktu s německým obyvatelstvem. Komunikovali tak spolu i přes kulturní rozdíly. Všichni mladí lidé sice žili podle pamětníků ve svých komunitách, které kromě jazyka byly dané také společenským postavením, rodinným zázemím a koníčky, ale přesto byla místa, kde se mohla jednotlivá etnika potkat. Byl to třeba palác Ressource, kam chodili tančit lidé bez ohledu na národnost. Všichni čtyři pamětníci také jezdili tramvají na Telnici, kde se lyžovalo. V přeplněné tramvaji si museli být opravdu blízko. Koupali se v Labi na přírodním koupališti, řeka měla pro všechny obecně velký význam. Nakupovali oblečení u stejného obchodníka. Všechny stejně mrzela smrt jejich kamarádů, musel to být opravdu otřesný zážitek. Všechny rodiny chodily na dlouhé výlety. Všichni bez rozdílu si vážili bohatých mecenášů města, i když v roce 1938 museli odejít ti

židovští a v roce 1945 ti němečtí. Jejich životní styly se příliš nelišily a relevantní rozdíly byly opravdu spíše dané společenským postavením než příslušností k etniku.

4. Byly kromě jazyka mezi etniky významné kulturní rozdíly? Rozdíly byly velmi malé, v některých oblastech života žádné. Ze vzpomínek vyplývá, že rozdíly byly dané spíše tradicemi rodinnými. V rodinném životě jsou to spíše tradice krajové (sudetské) a tyto tradice nerozdělují Čechy a Němce. Je jasné, že v něčem vynikali spíše Němci, v něčem Češi a v něčem Židé. Všichni ale žili ve městě, na které byli pyšní a uměli ocenit práci ostatních bez ohledu na rasu, náboženství a jazyk. Zejména starší lidé, tj. generace rodičů a prarodičů pamětníků měla jazykový problém (ať už jazyk neznali, nebo jím mluvit nechtěli), takže se scházeli ve svých jazykových a kulturních komunitách. Jazyk ale, jak je zmíněno výše, již přestával být u mladé generace problémem, lidé se naučili komunikovat a asi největší etnická odlišnost se začala zastírat. Všichni pamětníci vyzdvihují pracovitost, kulturnost a společenskou obratnost obyvatel Sudet. To, že se přirozeně sdružovali lidé mluvící stejným jazykem a mající stejné zájmy, je přirozené.

5. Jak cítily různé skupiny obyvatel svou etnicitu v intencích první republiky? V odpovědi na tuto otázku se ukrývá největší problém. Podle vzpomínek nechtěli být Němci součástí Československa od začátku. Byli v podstatě přinuceni. Československá vláda jim to neulehčila, naopak průběžně přijímaná a zpřisňovaná jazyková nařízení cítili jako útok na svou integritu. Uráželo je, že nejsou národem, Čechy zase ani nenapadlo, že by toto etnikum jazykově zrovnoprávnili. Pamětníci uvádějí na konkrétních příkladech, v případě Johanny von Herzogenberg se to týkalo přímo její nejbližší rodiny, jak zákony první republiky německy mluvící obyvatele poškodily a postavily do existenční nejistoty. I další pamětníci obviňují ty druhé a sebe viktimizují. Tady je potřeba ocenit Gerdu Eckelt, která připouští zčásti vinu svého etnika na rozbití Československa. Jasně patrná je ve vzpomínkách zhoršující se situace v souvislosti v nástupem Adolfa Hitlera v Německu. Znovu opakují, že ale nutnost znalosti češtiny nevyšla od německy mluvícího obyvatelstva, ale byla jim v podstatě vnucena politikou státu. Je asi pochopitelné z hlediska lidské povahy, že když dostali možnost, tak přišla prudká odmítavá reakce nejen jazyka jako etnický důležitého prvku pro rozlišení, ale celé české kultury a politiky.

I po mnoha letech od popisovaných události je v pamětech stále patrné MY a ONI. Žádné z etnik nebylo vůči svým protějškům velkorysé a není ani dnes. Zajímavé je také vymezení se vůči Němcům z Německa – narátoři pokládají sudetskou kulturu na svébytnou a nezávislou. Co je však důležité, autoři vzájemné soužití nepopisují zdaleka tak negativně a dramaticky, jak se obecně traduje nejen v kolektivní paměti české, ale i sudetoněmecké. Toho,

co je spojovalo, bylo mnohem více než rozdělovajících bodů. Je smutným paradoxem, že k rozbití kultury všech etnik došlo v době, kdy se zejména mladá generace začínala vypořádávat s jazykovou kulturou té druhé skupiny. Tady je vidět, jak velké historické procesy ovlivňují životy lidí, přestože v měřítku mikro perspektivy lidé vlastně žádné problémy nepocítují. V tomto případě došlo k tomu, že obyvatelé Ústí, kteří žili nekonfliktně a komunikovali navzdory rozdílům, byli dotlačeni k subjektivnímu chápání etnika, které neúměrně zveličovalo etnické rozdíly, a o kterých lze říci, že objektivně nebyly velké. Vývoj subjektivního chápání etnicity tedy ve městě prodělal jakýsi pomyslný oblouk. Od nechuti se vůbec jen ocitnout s českým etnikem v jednom státě, přes stírání rozdílů a odlišností, kdy je nejdůležitější pro všechny blahobyt ve městě, kde žijí, až po akcentovaný nacionalismus konce třicátých let, který vedl k zániku republiky. Zejména mladá generace se tolerovala a koexistovala bez problémů. Z paměti vyplývá, že kdyby do života ve městě nezasáhla velká politika, mohlo být Ústí městem, kde poklidně koexistují různá etnika ve vzájemné shodě, kde není důležité kdo, ale co dělá pro život ve městě, které se v meziválečné, období rozvíjelo a bohatlo.

Určitým rozdělovajícím prvkem v hodnocení historických událostí je pochopitelně vztah ke vzniku republiky a zde je nutné uvést, že se zde projevuje diferenciací kolektivní paměti, kdy se pamětníci rozcházejí a to také na základě své příslušnosti k Němcům nebo k Čechům. Toto hodnocení se však týká pouze vzniku republiky a dalších možných prvků souvisejících se státně nebo institucionálně uchopeným vnímáním, ale zároveň je patrné, že hodnocení na úrovni společenské je v podstatě úplně odlišné a uvádí toleranci a stírání rozdílů.

Na tomto místě je vhodné pojmenované skutečnosti zařadit do kontextu a vědeckého rámce kulturní antropologie. Přidrží se zde pojetí etnické problematiky a kolektivní paměti Thomase H. Eriksena¹¹⁴ a Jana Assmana.¹¹⁵ Jak již bylo uvedeno výše, pamětníci byli dotlačeni k silnému subjektivnímu vnímání etnických vazeb, ale tato skutečnost se nejsilněji projevila právě v situaci po konci první světové války a před začátkem druhé světové války, kdy samozřejmě existují politické dispozice k tomu, aby ovlivnily etnickou problematiku. Toto jsou zcela výjimečné události (po konci války a před začátkem války) a je všeobecně známo, že vyostřený konflikt vytváří velice silné etnické hranice a až téměř neprostupné a nedynamické u jejích nositelů. Ale dovolím si zde tvrdit, že právě tyto události přispěly k tomu, že etnické vztahy jsou hodnocené negativně právě v oněch časově vymezených úsecích. Pokud bychom obrátili list k meziválečnému období, a to k takovému časovému rozmezí, které nebylo

¹¹⁴ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.

¹¹⁵ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6.

ovlivněné válečným konfliktem, pak shledáváme poměrně klidné a mírové soužití, a to bez ohledu na etnicitu. Je samozřejmě patrné z výše uvedených memoárů, že jednotliví pamětníci inklinovali ke své vlastní komunitě v mnoha ohledech, ať již důvodem byly příbuzenské vazby nebo spolky jako Sokol, a je také pravda, že v mnoha ohledech si vůbec nemůžeme být jistí při hodnocení etnických vztahů, protože memoáry nejsou často adekvátním zdrojem pro hodnocení etnických vazeb, nicméně se nám jeví jako patrné, že ono setkávání, ať již ve škole nebo v rámci volné zábavy opravdu nebylo dané ostrou etnickou hranicí.

V první polovině třicátých let dvacátého století jsme v Ústí nad Labem – podle pamětníků – v době, kdy neexistují výraznější kulturní rozdíly, které by měly vytvářet nějakou náklonnost k jedné skupině a nepřátelský vztah k jiné skupině. Kulturní rozdíly nejsou buď zcela relevantní (např. herinkový salát), jsou společné (např. typická ústecká řeč prodchnutá germanismy), nebo vytváří určitou možnost diferenciaci (např. jazyk), ale i tyto prvky diferenciaci jsou překonávány zejména u mladé generace. Nacházíme tedy možnosti společného soužití, které nás staví před obrázek toho, že určitá možnost transkulturního módu mohla být v meziválečném období nastavena, k čemuž se hned dostanu. Češi ve vnitrozemí např. často odmítali německou kulturu Židů žijících v Praze a také odmítali židovskou náklonnost mluvit německy, přestože těm bylo povinné používání němčiny vnuceno patenty Josefa II., ovšem tyto prvky se ve výše uvedených memoárech neprojevují (a je nutné si uvědomit samozřejmě souvislosti, např. že Bedřich Rohan byl židovského původu a nebude zřejmě kritizovat sám sebe). Ze všech dostupných poznatků je patrné, že život v Ústí nad Labem byl kvalitativně odlišný než život v Praze nebo v jiných částech vnitrozemí.

To nás staví před otázku, kterou můžeme reagovat na teoretický přístup Thomase H. Eriksena (a také na přístup transkulturní komunikace) – v případě styku a vzájemného poznávání a setkávání je tedy možné, že docházelo ke snižování percepce druhého jako odlišného, a to v návaznosti na sociální interakci, která přinášela prvky tolerance? Pokud přijmeme logiku, že pamětníci se setkávali bez ohledu na etnické diferenciaci a v ulicích se běžně potkávali, přičemž zdůrazňovali spíše sociální postavení spíše než etnický původ (a znovu musíme zdůraznit, že z memoárů lze jen těžko dedukovat některé důležité poznatky), pak můžeme vést, že vzájemné setkávání skutečně vytváří možnosti překročení etnické diferenciaci a tím i kulturní diferenciaci ve smyslu transkulturní komunikace. Je to v podstatě spíše otázkou než daností a chápu možné zpochybnění těchto tezí kvůli nedostatku vhodných zdrojů, ale pokud bychom skutečně přijali tuto logiku, pak lze tvrdit, že obyvatelé meziválečného Ústí nad Labem byli skutečně více transkulturní (jakkoliv tento termín není dobový) než obyvatelé vnitrozemí a mohli překračovat své etnické hranice, respektive bagatelizovat a marginalizovat svůj etnický původ ve prospěch plodné každodenní interakce,

ať již bylo cílem interakce cokoliv. Tím se vytváří pojetí, které nám ukazuje, že komunikace fungovala a vytvářela komunikaci napříč etnickými rozdíly..

Zároveň můžeme tvrdit, že kolektivní paměť je pod vlivem sociálního rámce a tento rámec se nám krystalizuje především v situacích společných (např. smrt spolužáka) a také zde se neprojevuje etnická diferenciaci, respektive subjektivně pocíťovaná sounáležitost pouze s Čechem, anebo s Němcem, ale smrt spolužáků naopak tvrdě zasáhla všechny bez ohledu na etnickou příslušnost. I skrze kolektivní paměť tak lze dospět k poznání, že existují společné body (až na začátek nebo konec války), které nám svědčí o možnostech vzájemnosti.

Situace se pak proměňuje s příchodem války a zde zasáhly tzv. velké dějiny do vzájemných vztahů. Dovolím si tvrdit – a ještě jednou to zopakuji – že pokud by tyto velké dějiny neudělaly jasné dělení MY a ONI, pak by existovala vzájemná plodná koexistence. To je patrné i na tom, že ačkoliv Konrad Henlein nabýval na síle, tak v Ústí se jeho nacionalistické ambice – soudě podle pamětníků – projeví až těsně před začátkem války.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se zabýval vztahy mezi etniky žijícími v Ústí nad Labem v letech 1918– 1938. Zajímaly mě případné rozdíly a styčné body v životě multietnické společnosti. Vycházel jsem z pamětí, které na přelomu tisíciletí napsali čtyři ústečtí rodáci, kteří prožili své dětství v tomto městě v době mezi světovými válkami. Těmito pamětníky jsou Němky Gerda Eckelt a Johanna Herzogenberg, Bedřich Rohan, vlastním jménem Rothbaum, a je to primárně německy hovořící Žid a Čech Jiří Šosvald. Všichni byli zhruba stejně staří, paměti vydali také zhruba ve stejné době. Vzhledem k tomu, že v mnou sledovaném období to byly děti, velký prostor ve vzpomínkách věnují své rodině, rodinným tradicím, trávení volného času.

Jelikož mým cílem bylo sledovat případné etnické rozdíly či styčné body, rozdělil jsem pro lepší orientaci v problematice jejich vzpomínky do několika kategorií. V kapitole zkoumající vztah k Československé republice jsem se zaměřil na stát z pohledu jednotlivých etnik. Ukázalo se, že vztah se velmi dynamicky vyvíjel u těch, kteří mluvili německy. Sudetští Němci v republice v roce 1918 být nechtěli a nesmiřitelná politika československého státu je v jejich postoji jen utvrzovala. Pojetí státu, ve kterém Němci nebyli uznáni za národ, mělo velmi citelný dopad na život a ekonomiku rodin. Pokud už nebyly zasaženy přímo, pak jistě v jejich okolí byl někdo, kdo se dostal do existenčních potíží, což bylo zejména v poválečné krizi dost tíživé. Podle pamětí si ale Němci zvykli a naučili se žít s Čechy, alespoň v Ústí nad Labem, bezproblémově. Problémy se opět objevily až se zesíleným nacionalismem konce třicátých let. To už se paradoxně v Ústí necítil dobře nikdo. Žid Bedřich Rohan, protože byl pronásledován s celou svojí rodinou za svůj židovský původ, Jiří Šosvald měl velmi traumatizující zážitek, kdy byl na zahradě jejich domu zastřelen henleinovcem český voják, obě Němky, protože před Mnichovem měly strach z napětí ve městě a po Mnichovu si uvědomovaly rozdíly mezi sudetskými Němci a říšskými Němci, kteří město obsadili.

Naprosto jiná situace byla ve všech ostatních oblastech. Všichni čtyři měli rádi svoje Ústí nad Labem. Ve vzpomínkách vyzdvihovali stavební a charitativní činnost významných Ústečanů, a to bez ohledu na národnost. V meziválečném období velmi kvetly ústecký patriotismus a hrdost na dynamicky se rozvíjející město. V této oblasti nebyla etnická problematika určujícím faktorem. Obyvatelé Sudet byli podle všech velmi pracovití a podnikaví lidé, kteří se ve městě potkávali při pracovních i kulturních příležitostech. Také v rodinném životě jsou vidět některé zvláštnosti typické pro pohraničí jako celek (švestkové knedlíky) spíše než pro jednotlivá etnika. V rodinných rituálech a tradicích to se jednotlivé vzpomínky drobně rozcházejí (herinkový salát, stromeček o Vánocích), ale rozdíly nejsou nijak propastné. Všichni

čtyři byli v mnou sledovaném období školáky. V meziválečném Ústí vzniklo několik škol, převážně českých, a školství bylo v tomto směru poměrně jasně národnostně rozdělené. Češi chodili do škol českých, Němci do škol německých, alespoň v základním školství. Gymnázia byla v Ústí české i německé, ale tam již hranice byla trošku rozostřena. Obě etnika si uvědomovala nutnost zvládnout jazyk toho druhého a děti tak neměly problém domluvit se oběma jazyky. Na tomto místě je vhodné zmínit tragickou událost, která spojila studenty obou gymnázií, a tou je dopravní nehoda, při které zahynuli jejich spolužáci. I to, že v jednom automobilu seděli jako kamarádi Češi, Němci i Židé, vypovídá o těsném soužití etnik v tomto městě.

Vzhledem k tomu, že pamětníci byli děti a mladí lidé, hrál v jejich životech velkou úlohu sport. Tady byly etnické hranice asi nejméně patrné. Všichni jezdili lyžovat tramvají na nedalekou Telnici, pokud byl sníh a tramvaj byla plná, pánové vystoupili a tlačili do kopce tramvaj s dámami. Tady bylo opravdu jedno, kdo jakým mluví jazykem. Všichni také měli rádi rodinné výlety do zdejší překrásné přírody. Důležitou úlohu hrála v jejich životech řeka, ať to byl přístav, který měl i nezastupitelnou úlohu v ekonomice domácností, nebo třeba koupaliště, kde se potkávali také všichni bez ohledu na etnický původ a jehož torzo je patrné při nízkém stavu hladiny Labe ještě dnes. Při organizovaném sportu však všichni navštěvovali tělocvičné spolky, které byly uspořádané jednoznačně na jazykové bázi. I tak se zdá, že tato etnická uspořádanost byla dobrovolná a nikdo nebyl ostrakizován, pokud by chtěl navštěvovat spolek s jiným jednacím jazykem, než je ten jeho. Jako první se totiž v Ústí neobjevovaly problémy jazykové, ale rasové, nejprve byli ze spolků (z počátku ne ze všech) vylučováni Židé. V Ústí také kvetla kultura. Zatímco amatérská divadla byla dána jazykovou hranicí, do velkého ústeckého divadla chodili všichni milovníci opery. Také při hudbě a tanci se všichni scházeli a ústecký Ressourse, v podstatě kulturní dům, byl otevřený všem. Tam se také mladí lidé všech etnik potkávali na plesech a tanečních hodinách. Jiří Šosvald popisuje, že v hospodách visely na zdi hudební nástroje a kdo uměl hrát, tak hrál.

Ve výsledku jsem došel k názoru, že rozdíly mezi etniky spočívaly v jazyce a v drobných odlišnostech daných kulturními tradicemi a náboženstvím. Všechna etnika koexistovala v Ústí nad Labem po problémech při vzniku Československa minimálně do poloviny třicátých let prakticky bez problémů. Přestože jsou každé paměti napsány osobitým stylem a každé akcentují jiné priority, vyplývá z nich, že rozdíly nejsou ani tak dány etnický, jako rodinným zázemím a zájmy jednotlivých pamětníků. Každé etnikum si v Ústí žilo prakticky neobtěžováno těmi jinými, pokud se potkávali, tak se vzájemnou tolerancí jak k jednotlivci, tak k etniku.

Alespoň to vyplývá ze vzpomínek všech čtyř pamětníků. Tyto vzpomínky jsou tak v rozporu s obecně přijímanou a dodnes zejména v historické literatuře reprodukovanou teorií o nesmiřitelnosti etnik a nemožnosti vzájemného soužití, alespoň co se týče konce třicátých let. Podle pamětníků na ně měly velký vliv zejména sportovní nacionalisticky pojaté organizace, bez vlivu těchto v podstatě politizujících a radikalizujících institucí by pravděpodobně mladá generace v Ústí žila v podstatě bez problémů tak, že nikdo nezasahoval do zvyklostí a životního způsobu jiného etnika.

Všichni čtyři autoři memoárů se až do své smrti cítili ústeckými patrioty, přestože každý z nich musel mezi lety 1938–45 město nedobrovolně opustit, což nelze říci o mnohých současných obyvatelích Ústí nad Labem. Ústí, tak jak ho líčí pamětníci, už dnes neexistuje, po nuceném odchodu sudetských Němců v roce 1945 se nově imigrující lidé s městem ve většině neidentifikovali a v současné době sudetskými specifiky nejsou hodnoty, které vyznávali autoři memoárů a jichž si na svém městě cenili.

Práce má být příspěvkem ke stále živému tématu soužití Čechů a Němců v jenom státě. Snažil jsem se vnést jiný pohled na tuto problematiku, neakcentovat významné dějinné události, ale prozkoumat vztah mezi běžnými zástupci etnik, zjistit, co vedlo k tomu, že se ve městě odehrály později tragické události, byly-li rozdíly nepřekonatelně velké. Je to sonda do obyčejných životů příslušníků různých etnik jednoho města tak, jak si je v kontextu dalších událostí konstruuji pamětníci.

Seznam použitých zdrojů

Literatura

- ASSMANN, Jan. *Kultura a pamět: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6.
- BENEŠ, Edvard. *Odsun Němců z Československa: výběr z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*. 1. vyd. Praha: Dita, 1996. ISBN 80-85926-06-7.
- COPANS, Jean. *Základy antropologie a etnologie*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-385-4.
- DAVIES, Merryl Wyn. *Kulturní antropologie*. Ilustroval PIERO. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-778-7.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.
- HALBWACHS, Maurice. *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Frankfurt nad Mohanem: Taschenbuch, 1985. ISBN 978-3-518-28138-3.
- HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed. *Kolektivní pamět'*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Klas (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-016-2.
- HABEL, Fritz Peter. *Die Sudeten-deutschen*. München: F.A. Herbig, 1992. 261 s. ISBN 3-7844-2379-5.
- KOLÁŘOVÁ, Eva. Ein Kapitelaus den deutsch-tschechischen Beziehungen. Betrachtungen zu dem Buch von Gerda Eckelt: Wo ist mein Heim, mein Vaterland. Kolářová, Eva. In: *Mährische deutschsprachige Literatur. Eine Bestandsaufnahme. Beiträge der internationalen Konferenz Olmütz, 25. - 28. 4. 1999 / Olomouc: Univerzita Palackého, 1999 s. 229-236*.
- KAISER, Vladimír a KAISEROVÁ, Kristina. ed. *Dějiny města Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Městský úřad Ústí nad Labem, 1995. ISBN 80-901761-5-1.
- KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 13, 1918-1929*. Vyd. 1. Praha Litomyšl: Ladislav Horáček - Paseka, 2000. ISBN 80-7185-264-3.
- KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 14, 1929-1938*. Vyd. 1. Praha Litomyšl: Ladislav Horáček - Paseka, 2002. ISBN 80-7185-264-3.
- KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. ISBN 978-80-7308-484-4.
- KRSEK, Martin. *Vznik republiky v Ústeckém kraji*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2018. ISBN 978-80-86475-37-0.
- KUČERA, Jaroslav. *Odsun nebo vyhnání?: sudetští Němci v Československu v letech 1945-1946*. 1. vyd. Praha: H & H, 1992. ISBN 80-85467-32-1.

- MURPHY, Robert Francis. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-53-2.
- PÖLZL, Leopold. *Leben und Kraft durch kommunales Schaffen der Stadt Aussig 1918-1938*, Ústí nad Labem 1938.
- RADVANOVSÝ, Zdeněk. *Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945-1948*. Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1997. ISBN 80-7044-180-1.
- SOUKUP, Martin. *Základy kulturní antropologie*. (2., rozšířené vydání). Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. Antropos (Pavel Mervart). ISBN 978-80-7465-186-1.
- STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-200-0328-2.
- ŠIMÁNEŠ, Michal. *České menšinové školství v Československé republice: ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem*. Vydání první. Brno: Masarykova univerzita, 2019. ISBN 978-80-210-9410-9
- ŠKRÁBEK, Josef. *Sudetští Němci o sobě*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2013. ISBN 978-80-86057-86-6 (váz.).
- UMLAUFT, Franz Josef. *Geschichte der deutschen Stadt Aussig: eine zusammenfassende Darstellung von der Stadtgründung bis zur Vertreibung der Deutschen*. 2. unveränd. Nachdruck der Erstausgabe von 1960. Bayreuth: Hilfsverein Aussig, 1994.
- URBAN, Michal. \textit{Konstruování rodinné paměti sudetských Němců na Jesenícku} [online]. Olomouc, 2016 [cit. 2019-11-25]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/4073fg/>>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.
- VÁLEK, Vlastimil. *Problematika třídění současné české memoárové literatury*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské university 1965, D 12. 1965, s. 19-34.
- VELČOVSKÝ, Václav (ed.): *Jazyk jako fetiš. Texty o Češích a českých Němcích 1880-1948*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2019. ISBN 978-80-7308-903-0 (print), ISBN 978-80-7308-904-7(online)
- VELČOVSKÝ, Václav. *Nesoužití: česko-německá jazyková politika 18.-20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-298-6.
- VERGNON, Bastian. *Der unbekannte sudetendeutsche Vorsitzende Volkmar Gabert (1923-2003)*. *Ústecký sborník historický*, č. 1 (2011), s. 63-81. ISSN 0231-9349.
- WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. *Opa war kein Nazi: Nationalsozialismus und Holocaust im Familien Gedächtnis*. 3. Aufl. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 2002. ISBN 978-3596155156.
- ZEMANOVÁ, Marcela a Václav ZEMAN, ed. *První světová válka a role Němců v českých zemích*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-991-7. s. 102-124

ZÍBRT, Čeněk. *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*. V Praze: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1917. Knihovna českých hospodyněk a dívek.

ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. V čes. jaz. vyd. 1. Praha: Prostor, c2001. ISBN 80-7203-390-5 (Argo).

Die abgeschobene Geschichte: ein politisch-historisches Lesebuch. München: Institut Bohemicum, 1999. ISBN 3-924020-16-7.

Statistický lexikon obcí v Republice československé 1921. Díl I. Země Česká. Praha: Orbis, 1924.

Statistický lexikon obcí v Republice československé 1930. Díl I. Země Česká. Praha: Orbis, 1934.

Memoárová literatura

ECKELT, Gerda. *Kde domov můj*. Přeložil Eva KOLÁŘOVÁ. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1998. ISBN 80-86067-27-7.

HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2002. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-9-4.

ROHAN, Bedřich. *Aussiger Schoulet: Geschichten und Erinnerungen eines alten Aussigers*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 2001. ISBN 80-86067-55-6.

ROHAN, Bedřich. *Ústecký šoulet*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2001. Memorabilia ustensis. ISBN 80-902856-1-9.

ŠOSVALD, Jiří. *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albisinternational, 1993. ISBN 80-900 838-2-X.

Elektronické zdroje

AKTUÁLNĚ.CZ, ČTK. *Sudetoněmecká kultura a zvyky jsou jedinečné, měly by být na seznamu UNESCO, tvrdí Posselt: Atlas.cz 1999 – 2019* © *Economia, a.s* [online]. 19.5.2018 [cit. 2019-12-08]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/sudetonemecka-kultura-a-zvyky-jsou-jedinecne-a-mely-by-byt-n/r~4695e7a65b8211e883510cc47ab5f122/>

Gerda Eckelt [online]. © 2008-2019 Databazeknih.cz, 2019 [cit. 2019-12-16]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/gerda-eckelt-82257>

Herzogenberg, Johanna, Indexeintrag: Deutsche Biographie, [online]. [cit.07.12.2019]. Dostupné z <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116763620.html>

HOSENSEIDLOVÁ, Petra. Němci v Československu museli snést postavení menšiny. Jinde se ale měli mnohem hůř. *Česká televize ct24* [online]. 27.9.2018 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2603174-nemci-v-ceskoslovensku-museli-snest-postaveni-mensiny-jinde-se-ale-meli-mnohem-hur>

Jiří Šosvald: Životopis. *Databaze knih s.r.o.* [online]. © 2008-2019 Databazeknih.cz [cit. 2020-01-19]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/jiri-sosvald-72287>

KINDLOVÁ, Veronika. *Jak slavili Vánoce sudetští Němci* [online]. 15.12.2014 [cit. 2019-12-07]. Dostupné z: <https://sever.rozhlas.cz/jak-slavili-vanoce-sudetsti-nemci-6858214>

Nové ústecké přehledy: Žili mezi námi Jiří Šosvald. *Nové ústecké přehledy* [online]. 2001, 2004 [cit. 2020-01-19]. Dostupné z: http://www.ukp98.cz/nup/archiv/nup12_04/mezinami.htm

Paměti ústecké rodačky Gerdy Eckelt. Začaly přípravy expozice Naši Němci: © 2012-2019 Audiolibrix [online]. 17. 3. 2017 [cit. 2019-12-16]. Dostupné z: <https://www.audiolibrix.com/cs/Podcast/Listen/17426/pameti-ustecke-rodacky-gerdy-eckelt-zacaly-pripravy-expozice-nasi-nemci>

Statutární město Ústí nad Labem: Starostové města [online]. [cit. 2019-11-25]. Dostupné z: <https://www.usti-nad-labem.cz/cz/uredni-portal/o-meste/historie-mesta/predstavitele-mesta/>

Vitalis: Johanna von Herzogenberg [online]. 2017 [cit. 2019-11-30]. Dostupné z: <https://www.vitalis-verlag.com/autoren/johanna-von-herzogenberg/>

VORLÍČEK, Janni. Žili v Ústí: Dvakrát uprchl před útlakem [cit. 2019-11-24]. Dostupné z: https://ustecky.denik.cz/zpravy_region/20110823_wv_zili_bedrich_rohan.html. *Ustecký deník.cz* [online]. 23.8.2011

Wikipedia contributors. (2019, November 21). Maurice Halbwachs. In *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. Retrieved 09:10, December 7, 2019, from https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Maurice_Halbwachs&oldid=927258429

Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Johanna von Herzogenberg [online]. c2019 [citováno 22. 10. 2019]. Dostupný z WWW: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Johanna_von_Herzogenberg&oldid=17472306>